

บทที่ 4

การคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ ตามกฎหมายไทย

4.1 การคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย

4.1.1 โครงสร้างกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย¹

4.1.1.1 คำนิยาม

ทรัพย์สินทางปัญญามีความหมายเป็น 2 นัย คือ ความหมายกว้างและความหมายแคบ

ความหมายกว้าง หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์อันเกิดจากความคิดของมนุษย์ (เช่น การประดิษฐ์ และงานวรรณกรรม) ไม่ว่าผลงานนั้นจะได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายของประเทศที่เกี่ยวข้องหรือไม่

ความหมายแคบ หมายถึง ผลงานสร้างสรรค์อันเกิดจากความคิดของมนุษย์ที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายของประเทศที่เกี่ยวข้องเท่านั้น

หากเมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับความหมายในกฎหมายไทย พบว่าสอดคล้องกับความหมายแคบ ดังที่ปรากฏตามความมาตรา 3 ของ ร่างพระราชบัญญัติจัดตั้งศาลทรัพย์สินทางปัญญาและการค้าระหว่างประเทศก่อนที่จะตีตราออกในภายหลัง

---

¹ พิศวาท สุคนพันธ์, "ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับทรัพย์สินทางปัญญา" เอกสารประกอบวิชา กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (ไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

มาตรา 3 ของร่างพระบัญญัติฯ นิยามคำว่า "ทรัพย์สินทางปัญญา"

ไว้ดังนี้

ทรัพย์สินทางปัญญา หมายความว่า ลิขสิทธิ์เกี่ยวกับผลงานสร้างสรรค์ อันเกิดจากความคิดของมนุษย์ ซึ่งรวมถึงการประดิษฐ์ การออกแบบวงจรรวม การค้นพบทาง วิทยาศาสตร์ เครื่องหมายการค้า เครื่องหมายบริการ เครื่องหมายร่วม เครื่องหมายรับรอง ชื่อทางการค้า ชื่อทางภูมิศาสตร์ที่แสดงถึงคุณลักษณะของสินค้า ความลับทางการค้า งานด้านวรรณกรรม และศิลปกรรมและสิทธิของนักแสดง ลิขสิทธิ์ของผู้บันทึกเสียง และสิทธิของผู้แพร่เสียงแพร่ภาพ

ดังนั้นความหมายทรัพย์สินทางปัญญาในกฎหมายไทยจึงเป็นความหมาย แคบ ทั้งนี้เพื่อให้มีผลบังคับได้ตามกฎหมาย แต่ทั้งนี้ไม่รวมถึงกระบวนการผลิตยา (process) เนื่องจาก กระบวนการผลิตยาสามารถขอสิทธิบัตรได้ ดังนั้น ผู้ใดก็ตามใช้กระบวนการผลิตยาโดยไม่ขอ อนุญาตจากผู้ประดิษฐ์หรือเจ้าของกระบวนการผลิตถือเป็นการละเมิด อย่างไรก็ตามปัจจุบันหลัง จากที่พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มีผลบังคับใช้ ประเทศไทยให้การคุ้มครอง ทั้งสิทธิบัตรผลิตภัณฑ์ยาและกระบวนการผลิตยา

4.1.1.2 หลักเกณฑ์การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของไทย

4.1.1.2.1 การที่ต้องมีกฎหมายรองรับสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

โดยหลักแล้วผู้สร้างสรรค์หรือผู้ประดิษฐ์ "ผลงานสร้างสรรค์ อันเกิดจากความคิดของมนุษย์" จะหวงกันผลงานของตนได้ตามกฎหมายก็ต่อเมื่อมีกฎหมายให้การ คุ้มครองแก่ผลงานนั้น ตัวอย่างเช่นก่อนที่พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 มีผลบังคับใช้ ผลิตภัณฑ์ยาไม่อยู่ในข่ายได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตรไทย ผู้ประดิษฐ์จึงไม่สามารถขอรับสิทธิบัตรสำหรับผลิตภัณฑ์ยาของเขาได้ ดังนั้นผลิตภัณฑ์ยาจึงตกเป็น สมบัติสาธารณะ (In the Public Domain) ในประเทศไทยเป็นเหตุให้ผู้ประดิษฐ์ไม่อาจหวงกัน ผลิตภัณฑ์ยาของเขาได้ตามกฎหมาย ซึ่งผลก็คือทุกคนสามารถใช้ผลิตภัณฑ์ยาได้โดยไม่จำเป็นต้อง ขออนุญาตจากผู้ประดิษฐ์หรือเจ้าของผลิตภัณฑ์ยาอีก แต่ทั้งนี้ไม่รวมถึง กระบวนการผลิตยา (process) เนื่องจาก กระบวนการผลิตยาสามารถขอสิทธิบัตรได้ ดังนั้น ผู้ใดก็ตามใช้กระบวนการ ผลิตยาโดยไม่ขออนุญาตจากผู้ประดิษฐ์หรือเจ้าของกระบวนการผลิตถือเป็นการละเมิด อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันหลังจากที่พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2535 มีผลบังคับใช้ ประเทศไทยให้ การคุ้มครองทั้งสิทธิบัตรผลิตภัณฑ์ยาและกระบวนการผลิตยา

การพิจารณาการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาประเภทใดเพียงใดและอย่างไรนั้น ผู้บัญญัติกฎหมายจะต้องชั่งน้ำหนักผลประโยชน์ของผู้สร้างสรรค์ผลงานฯ และผลประโยชน์ของสังคมโดยรวม (Public Interest) เป็นไปตามหลักกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาและหลักกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของเอกชน ตามที่กล่าวไว้ในบทที่ 2 ซึ่งผู้บัญญัติกฎหมายต้องคำนึงปัจจัยต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคมของประเทศรวมทั้งแรงกดดันจากต่างประเทศหรือข้อผูกมัดตามอนุสัญญาระหว่างประเทศ เช่น การบังคับใช้พระราชบัญญัติคุ้มครองวรรณกรรมและศิลปกรรม พ.ศ. 2474 เป็นผลของการที่ประเทศไทยทำข้อตกลงกับประเทศมหาอำนาจ เช่น ฝรั่งเศส การคุ้มครองสิทธิบัตรยา ตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 เป็นผลจากการกดดันทางการเมืองของสหรัฐอเมริกา และการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาตามข้อตกลงทางการค้าอันเกี่ยวเนื่องด้วยทรัพย์สินทางปัญญา (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights หรือ TRIPS) ภายใต้การเจรจาของ GATS รอบอุรุกวัย เป็นต้น

4.1.1.2.2 เงื่อนไขการได้รับการคุ้มครอง

โดยทั่วไปแล้วกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาจะกำหนดเงื่อนไขเฉพาะสำหรับการคุ้มครองไว้เสมอ หากไม่เข้าเงื่อนไขแล้วจะไม่ได้รับการคุ้มครอง ตัวอย่างเช่น ลักษณะเด่นเฉพาะ (Distinctiveness) สำหรับการคุ้มครองเครื่องหมายการค้า ความใหม่ (Novelty or Newness) สำหรับการคุ้มครองสิทธิบัตร และ หลักการสร้างสรรค์ด้วยตนเอง (Originality) สำหรับการคุ้มครองลิขสิทธิ์ เป็นต้น

4.1.1.2.3 จำกัดสิทธิการคุ้มครองด้วยระยะเวลาและประโยชน์ของสังคม

การคุ้มครองตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาอาจมีอยู่เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้นและเมื่อพ้นระยะเวลานั้นแล้ว ผลงานสร้างสรรค์จะตกเป็นสมบัติสาธารณะ (In the Public Domain) ซึ่งผู้สร้างสรรค์ผู้ประดิษฐ์ หรือเจ้าของไม่สามารถจะหวงกันได้อีกต่อไป เช่น พระราชสิทธิ พ.ศ. 2537 กำหนดเวลาคุ้มครองลิขสิทธิ์ตลอดอายุของผู้สร้างสรรค์และมีอยู่ต่อไปอีก 50 ปีนับแต่ผู้สร้างสรรค์ถึงแก่ความตาย พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 กำหนดเวลาคุ้มครองสิทธิบัตรการประดิษฐ์ 20 ปีนับแต่วันขอรับสิทธิบัตร เป็นต้น

อย่างไรก็ตามอายุการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาบางประเภทอาจ
 ต่ออายุได้ เช่น พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 กำหนดการจดทะเบียนเครื่องหมาย
 การค้าให้มีอายุสิบปีนับแต่วันที่จดทะเบียนและอาจต่ออายุได้

นอกจากนั้นกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาบางประเภท เช่น
 กฎหมายลิขสิทธิ์ และ สิทธิบัตร จะกำหนดข้อจำกัดสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญาไว้ด้วยเพื่อให้
 สาธารณชนได้มีโอกาสใช้ประโยชน์งานสร้างสรรค์ของบุคคลอื่นได้มากขึ้น (ทั้งนี้ไม่ว่าเจ้าของจะ
 ยินยอมหรือไม่ก็ตาม) ข้อจำกัดนี้อาจอยู่ในรูปของข้อยกเว้นการละเมิดสิทธิและหรือการบังคับ
 ใช้สิทธิเช่น มาตรา 36 และ 46 แห่งพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (ตามที่แก้ไขเพิ่มเติม)

มาตรา 36 บัญญัติว่า

“ผู้ทรงสิทธิบัตร เท่านั้นมีสิทธิดังต่อไปนี้

(1) ในกรณีสิทธิบัตรผลิตภัณฑ์ สิทธิในการผลิต ใช้ ขาย มีไว้เพื่อ
 ขาย เสนอขาย หรือนำเข้ามาในราชอาณาจักร ซึ่งผลิตภัณฑ์ตามสิทธิบัตร

...

ความในวรรคหนึ่งไม่ใช้บังคับแก่

(1) การกระทำใด ๆ เพื่อประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง
 หรือวิจัย...”

มาตรา 46 บัญญัติว่า

“ เมื่อพ้นกำหนดสามปีนับแต่วันออกสิทธิบัตรหรือสี่ปีนับแต่วันยื่น
 รับสิทธิบัตร แล้วแต่ระยะเวลาใดจะสิ้นสุดลงทีหลัง บุคคลอื่นจะขอใช้สิทธิบัตรนั้นต่ออธิบดีก็ได้
 ถ้าปรากฏว่า ในขณะที่ยื่นคำขอดังกล่าว

(1) ไม่มีการผลิตผลิตภัณฑ์ ... ตามสิทธิบัตรภายในราชอาณาจักร
 โดยไม่มีเหตุผลอันสมควร...”

ด้วยเหตุการจำกัดสิทธิการคุ้มครองด้วยระยะเวลาและประโยชน์ของสังคมตามที่กฎหมายกำหนดไว้จึงมีผลให้การกระทำใด ๆ ที่เคยกระทำต่อทรัพย์สินทางปัญญาที่ถือเป็นการละเมิดไม่เป็นการละเมิดอีกต่อไป

4.1.1.2.4 การคุ้มครองที่จำกัดอยู่เฉพาะในประเทศ (Territorial)

การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาโดยทั่วไปจะจำกัดการคุ้มครองเฉพาะประเทศใดประเทศหนึ่งเท่านั้นกล่าวคือได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายของประเทศใด การคุ้มครองนั้นจะมีอยู่ในประเทศดังกล่าวเท่านั้นไม่ข้ามแดนไปยังประเทศอื่นด้วยเหตุนี้หากผู้สร้างสรรค์ ผู้ประดิษฐ์งาน หรือ เจ้าของผลงานที่สร้างสรรค์ต้องการให้ผลงานของเขาได้รับการคุ้มครองในประเทศอื่นเขาจะต้องแสวงหาการคุ้มครองซึ่งกระทำได้ 2 วิธี คือ

- การขอคุ้มครองตามกฎหมายภายในประเทศนั้น หรือ
- การขอคุ้มครองโดยอาศัยข้อตกลงระหว่างประเทศที่

จะช่วยทำให้การได้รับการคุ้มครองเป็นไปได้โดยสะดวกและหรือง่ายขึ้น เช่น ในกรณีลิขสิทธิ์อาจเป็น Berne Convention for Protection of September 9, 1886 (as revised) - The Berne Convention เป็นต้น

สำหรับการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของชาวต่างประเทศตามกฎหมายไทยจะอยู่ในบทบัญญัติว่าด้วยการคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของชาวต่างประเทศซึ่งบัญญัติไว้โดยเฉพาะ

4.1.1.3 การคุ้มครองซ้ำซ้อนที่อาจเกิดจากกฎหมายต่างกัน

ผลงานสร้างสรรค์บางชิ้นอาจอยู่ในข่ายได้รับการคุ้มครองจากกฎหมายหลายฉบับดังตัวอย่างเช่นพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537 และพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม)เปิดโอกาสไว้

พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ.2537 มาตรา 6 บัญญัติว่า "งานอันอาจมีลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัตินี้ได้แก่งานสร้างสรรค์ประเภท... ศิลปกรรม..." โดยตามมาตรา 4 ระบุว่า "ศิลปกรรม" หมายถึง

“งานอันมีลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดหรือหลายอย่างดังต่อไปนี้

- (1) งานจิตรกรรม...
- (2) งานประติมากรรม..
- (3) งานภาพพิมพ์...
- (4) งานสถาปัตยกรรม..
- (5) งานภาพถ่าย...
- (6) งานภาพประกอบ แผนที่ โครงสร้าง ภาพร่างหรืองานสร้างสรรค์รูปทรงสามมิติอันเกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ภูมิประเทศ หรือ วิทยาศาสตร์
- (7) งานศิลปะประยุกต์ ได้แก่ งานที่นำเอางานภาพ (1) ถึง (6) อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างรวมกันไปใช้ประโยชน์อย่างอื่น นอกเหนือจากการชื่นชมในคุณค่าของตัวงานดังกล่าวนั้น เช่น นำไปใช้สอยนำไปตกแต่งวัสดุหรือสิ่งของอันเป็นเครื่องใช้หรือนำไปใช้เพื่อประโยชน์ทางการค้า”

ในขณะที่เดียวกันพระราชบัญญัติสิทธิบัตรฯซึ่งคุ้มครองการประดิษฐ์ และการออกแบบผลิตภัณฑ์ มาตรา 3 บัญญัติว่า

“แบบผลิตภัณฑ์ หมายความว่า รูปร่างของผลิตภัณฑ์ หรือองค์ประกอบของลวดลาย หรือสีของผลิตภัณฑ์อันมีลักษณะพิเศษสำหรับผลิตภัณฑ์ซึ่งสามารถใช้เป็นแบบสำหรับผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมหรือหัตถกรรมได้”

ถ้าพิจารณาบทบัญญัติมาตรา 6 และ มาตรา 3 ข้างต้น จะพบว่าผลงานสร้างสรรค์บางชิ้นอาจเข้าข่ายเป็นทั้ง “ศิลปะประยุกต์” (ซึ่งเป็นประเภทหนึ่งของงานอันอาจมีลิขสิทธิ์) และ “แบบผลิตภัณฑ์” (ซึ่งอยู่ในข่ายได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายสิทธิบัตร)

อย่างไรก็ตาม การแสวงหากการคุ้มครองตามกฎหมายข้างต้นมิได้กระทำได้เสมอไป หากมีกฎหมายห้ามไว้ชัดเจน เช่น พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ซึ่งกำหนดว่าผลงานที่ถือเป็นแบบผลิตภัณฑ์ตามกฎหมายสิทธิบัตรจะขอรับการคุ้มครองในฐานะเป็นเครื่องหมายการค้าไม่ได้ตามมาตรา 4 ของพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ.2534 บัญญัติว่า

“... “เครื่องหมาย” หมายความว่า ภาพถ่าย ภาพวาด ภาพประดิษฐ์ ตรา ชื่อ คำ ตัวหนังสือ ตัวเลข สายมือชื่อ หรือ สิ่งเหล่านี้หนึ่งอย่างใดหรือหลายอย่างรวมกันแต่ไม่ หมายความว่ารวมถึง แบบผลิตภัณฑ์ตามกฎหมายว่าด้วยสิทธิบัตร...”

โครงสร้างกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย ตาม 4.1.1 และโดยเฉพาะ หลักเกณฑ์การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาของไทยตาม 4.1.1.2 เป็นหลักเกณฑ์ที่สำคัญในการ วิเคราะห์กฎหมายเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย

4.1.2 การวิเคราะห์กฎหมายเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทย

ปัจจุบันกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทยที่มีผลบังคับใช้มีอยู่ 3 ฉบับ คือ พระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 และฉบับแก้ไข พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติสิทธิ พ.ศ. 2537 และพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ซึ่งคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา สิทธิบัตร สิทธิ ลิขสิทธิ์ และเครื่องหมายการค้า ซึ่งแต่ละประเภทมีหลักเกณฑ์ที่จะขอการคุ้มครองได้ดังนี้

- สิทธิบัตร เป็นรูปแบบของทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่งที่ใช้กับ กระบวนการ (process) และผลิตภัณฑ์ (product) โดยมีเงื่อนไขว่ากระบวนการหรือผลิตภัณฑ์นั้นต้องมี ลักษณะสำคัญ คือ

1. มีความใหม่ (Novelty)

หลักการเกี่ยวกับความใหม่เป็นการแสดงว่าสิ่งประดิษฐ์นั้นจะต้องเป็น สิ่งใหม่ที่ยังไม่เคยถูกนำมาแสดงเผยแพร่ต่อสาธารณชนก่อนวันที่ ได้มีการยื่นคำขอสิทธิบัตร

หลักการของความใหม่จะเป็นการพิจารณาจากการโฆษณาเผยแพร่ซึ่งก็ ไม่ได้จำกัดเฉพาะการโฆษณาที่เป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้นแต่รวมไปถึงการกระทำต่าง ๆ ที่ทำให้ สาธารณชนได้รับรู้สิ่งประดิษฐ์นั้น ๆ ด้วย

2. มีขั้นตอนการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น (Inventive Step)

โดยทั่วไปสิ่งประดิษฐ์นั้นจะต้องไม่เป็นที่เห็นประจักษ์แก่บุคคลที่มีความรู้ความชำนาญในระดับทั่วไปอันสามารถแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่างสิ่งที่จะขอรับสิทธิบัตรกับสิ่งที่มีการค้นพบอยู่แล้ว ดังนั้นจึงต้องมีขั้นตอนการประดิษฐ์ที่สูงขึ้นกว่าสิ่งที่เคยมีปรากฏอยู่แล้วโดยพิจารณาความแตกต่างนั้นได้จากบุคคลผู้มีความสามารถหรือมีความชำนาญในสาขานั้น ๆ ไม่สามารถทราบถึงขั้นตอนการประดิษฐ์นั้นได้

3. มีประโยชน์ในทางอุตสาหกรรม (Industrial Application or Utility)

หลักการทั่วไปของสิทธิบัตรอันเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปคือจะต้องเป็นสิ่งที่สามารถใช้ประโยชน์ในด้านภาคอุตสาหกรรมและรวมไปถึงภาคเกษตรกรรมด้วย

4. ต้องมีการเปิดเผยรายละเอียดของสิ่งประดิษฐ์ (Sufficient Disclosure of Specification)

การกำหนดให้มีการบรรยายรายละเอียดของสิ่งประดิษฐ์โดยผู้ประดิษฐ์นั้น เป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งที่จะต้องดำเนินการขอสิทธิบัตร เพื่อให้สิ่งประดิษฐ์นั้น ๆ มีสิทธิที่จะขอรับสิทธิบัตรได้ การบรรยายนั้นจะต้องเป็นการเปิดเผยรายละเอียดเกี่ยวกับขั้นตอนการประดิษฐ์เพื่อที่จะให้บุคคลผู้มีความรู้ความชำนาญในสาขานั้น ๆ สามารถผลิตงานประดิษฐ์นั้นออกมาได้ โดยการบรรยายเป็นลายลักษณ์อักษร และภาพวาด แต่ในทางปฏิบัตินั้นจะเป็นการเขียนบรรยายลักษณะและกระบวนการในการผลิตตลอดจนการใช้ประโยชน์จากสิ่งประดิษฐ์รวมตลอดจนระบุถึงวิธีการประดิษฐ์เพื่อให้ผู้อื่นสามารถนำมาใช้ประดิษฐ์สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ ได้ในภายหลัง

เมื่อผู้ประดิษฐ์ได้รับสิทธิบัตรแล้วก็ย่อมมีสิทธิที่เด็ดขาดที่จะห้ามผู้อื่นที่จะขาย, ทำ หรือใช้ ตลอดจนกระทำการใด ๆ ต่อสิ่งประดิษฐ์อันอาจจะถือได้ว่าเป็นการละเมิดต่อสิทธิบัตรของตนในระยะเวลาหนึ่งตามที่กฎหมายกำหนด

- ลิขสิทธิ์ เป็นรูปแบบของทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่งที่ได้ "การ

คุ้มครองแก่ผู้สร้างสรรค์งานที่มีลิขสิทธิ์แต่ผู้เดียว (Exclusive Right) ที่จะกระทำการใด ๆ อันเกี่ยวกับงานสร้างสรรค์ตามที่กฎหมายลิขสิทธิ์ที่กำหนดไว้ เช่น สิทธินางานออกเผยแพร่ต่อสาธารณชน² เป็นต้น องค์ประกอบของงานลิขสิทธิ์ที่ได้รับการคุ้มครองมีองค์ประกอบหรือเงื่อนไข 4 ประการ³ คือ

1. เป็นการแสดงออกซึ่งความคิด (Expression of Idea)

หลักกฎหมายลิขสิทธิ์เป็นที่ยอมรับแล้วว่า สิ่งที่จะได้รับการคุ้มครองโดยกฎหมายลิขสิทธิ์นั้นต้องเป็นการแสดงออกซึ่งความคิด (Expression of Idea) ในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งไม่ใช่เพียงความคิด (idea) เท่านั้น

2. เป็นการแสดงออกโดยชนิดของงานที่กฎหมายยอมรับ (Type of Work)

นอกจากงานลิขสิทธิ์จะต้องเป็นการแสดงออกซึ่งความคิดดังกล่าวมาแล้ว การแสดงออกซึ่งความคิดจะต้องอยู่ในชนิดของงานที่กฎหมายยอมรับด้วย กล่าวคือ แต่ดั้งเดิมงานที่อยู่ในขอบเขตของกฎหมายลิขสิทธิ์ก็ต้องเป็นงานวรรณกรรมและศิลปกรรม (literary and artistic work) ซึ่งต่อมาก็ได้มีการจำแนกเป็นประเภทต่าง ๆ ละเอียดลงไป ตาม พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 ประเภทของงานลิขสิทธิ์ต่าง ๆ ได้แก่ วรรณกรรม นาฏกรรม ศิลปกรรม ดนตรีกรรม โสตทัศนวัสดุ ภาพยนตร์ สิ่งบันทึกเสียง งานแพร่เสียงแพร่ภาพ หรืองานอื่นใดอันเป็นงานในแผนกวรรณคดี แผนกวิทยาศาสตร์ หรือแผนกศิลปะของผู้สร้างสรรค์ไม่ว่างานดังกล่าวจะแสดงออกโดยวิธีหรือรูปแบบอย่างไร ดังนั้นการเป็นงานลิขสิทธิ์จึงต้องอยู่ในประเภทใดประเภทหนึ่งที่กล่าวมาด้วย

² ไชยยศ เหมะรัชตะ, กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา (พื้นฐานความรู้ทั่วไป) พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2540) หน้า 26.

³ ชัชชัย สุกผลศิริ, คำอธิบายกฎหมายลิขสิทธิ์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2539) หน้า 87.

3. เป็นการสร้างสรรค์โดยตนเอง (Originality)

สิ่งที่จะมีลิขสิทธิ์นั้นจะต้องเป็นสิ่งที่สร้างสรรค์ขึ้นโดยตัวผู้สร้างสรรค์เอง ด้วยการใช้ความรู้ความสามารถของตนพอสมควรแก่สภาพของการสร้างสรรค์งานนั้น และมีได้ลอกเลียนมาจากที่อื่น องค์ประกอบข้อนี้เป็นที่รู้จักกันภายใต้หลัก Originality อย่างไรก็ตาม การสร้างสรรค์งานที่จะมีลิขสิทธิ์นั้น ผู้สร้างสรรค์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเจ้าของความคิดริเริ่มที่จะสร้างสรรค์งานนั้นเอง ผู้สร้างสรรค์งานอาจจะใช้ความคิดของผู้อื่นมาเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างสรรค์งานของตนเองได้ เพราะความคิดเป็นสิ่งที่ไม่มีลิขสิทธิ์หรือกฎหมายคุ้มครองได้

4. เป็นงานที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย (Non - illegal Work)

งานที่ฝ่าฝืนต่อกฎหมายจะไม่ได้รับการคุ้มครองทางลิขสิทธิ์ เช่น งานลามก อนาจาร บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ ฯลฯ ทั้งนี้เนื่องจากงานเหล่านั้น "ผู้สร้างสรรค์มิได้ให้อะไรแก่สังคมอันควรค่าแก่การทำงานของเขาจะได้รับการคุ้มครองเป็นการตอบแทน"⁴

- เครื่องหมายการค้า เป็นรูปแบบของทรัพย์สินทางปัญญาประเภทหนึ่งที่ทำให้การคุ้มครองผลประโยชน์ของผู้เป็นเจ้าของเครื่องหมายที่ใช้ในกิจการ ตลอดจนชื่อเสียงในทางการค้า และผลประโยชน์ของผู้บริโภคที่สามารถเลือกผลิตภัณฑ์ที่ตนต้องการซื้อจากการพิจารณาเครื่องหมายการค้าที่ปรากฏอยู่ที่สินค้านั้น เครื่องหมายการค้าที่จะขอจดทะเบียนรับการคุ้มครองจะต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ 3 ประการ⁵ คือ

1. เป็นเครื่องหมายการค้าที่มีลักษณะบ่งเฉพาะ

เครื่องหมายการค้าที่มีลักษณะบ่งเฉพาะ หมายถึง เครื่องหมายการค้าที่มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง แตกต่างจากของบุคคลอื่น จนทำให้ประชาชนหรือผู้ใช้สินค้านั้นทราบและเข้าใจได้ว่า สินค้าที่ใช้เครื่องหมายค้านั้นแตกต่างไปจากสินค้าอื่น

⁴ เรื่องเดียวกัน , หน้า 117.

⁵ สมพร พรหมพิตราร, เครื่องหมายการค้า, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิญญูชน จำกัด, 2539) หน้า 19.

2. เป็นเครื่องหมายที่ไม่มีลักษณะต้องห้ามตามกฎหมาย

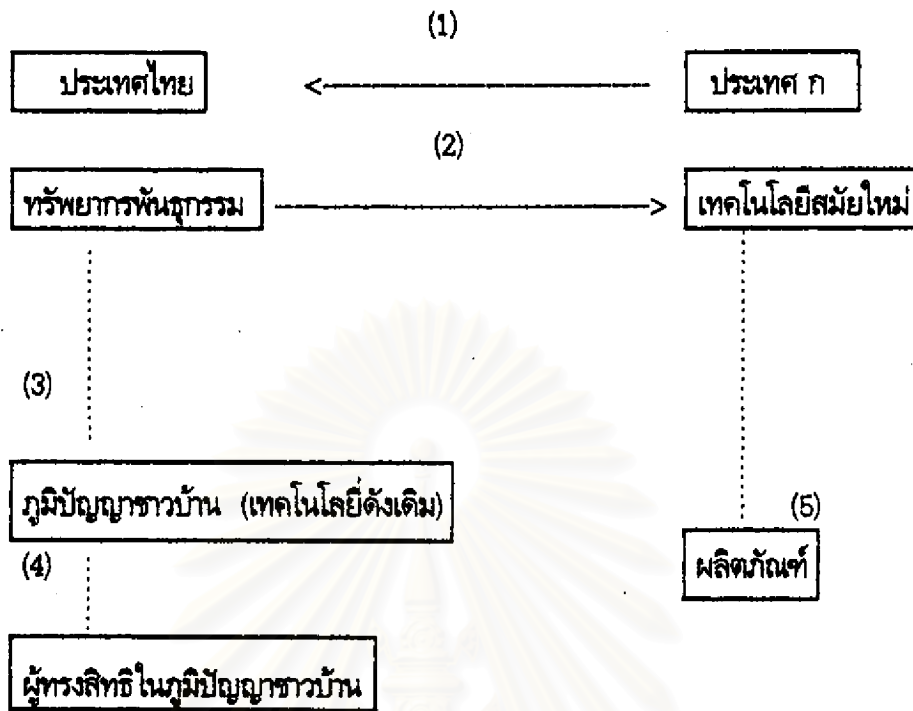
การบัญญัติลักษณะต้องห้ามบางประการมิให้รับจดทะเบียนไว้เป็นเครื่องหมายการค้า ก็เพื่อคุ้มครองเครื่องหมายบางประเภทที่ไม่ควรจะนำมาจดทะเบียน เช่น เครื่องหมายอันเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เครื่องหมายของหน่วยงานระหว่างประเทศ เป็นต้น และหากอนุญาตให้จดทะเบียนเป็นเครื่องหมายการค้า อาจทำให้ประชาชนเข้าใจผิดและอาจส่งผลเสียหายแก่สถาบันต่าง ๆ เหล่านั้นในภายหลังได้ พระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มาตรา 8 จึงกำหนดลักษณะของเครื่องหมายการค้าที่ห้ามมิให้รับจดทะเบียนไว้

3. ไม่เป็นเครื่องหมายการค้าที่เหมือนหรือคล้ายกับเครื่องหมายการค้าที่บุคคลอื่นได้จดทะเบียนไว้แล้ว

องค์ประกอบหรือลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการบัญญัติเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของเครื่องหมายการค้าที่คุ้มครองผู้จดทะเบียนเครื่องหมายการค้ารายเดิมไม่ให้ผู้อื่นลอกเลียนแบบเครื่องหมายการค้าของตน ในขณะที่เดียวกันก็คุ้มครองประชาชนหรือผู้บริโภคมิให้สับสนหรือเข้าใจผิดหลงผิดในความเป็นเจ้าของสินค้าหรือแหล่งกำเนิดของสินค้า

ประเด็นการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้าน ตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาสามารถแสดงให้เห็นได้ในแผนภาพ คือ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สำหรับลักษณะของความสัมพันธ์ดังกล่าวอธิบายได้ดังนี้

- (1) ประเทศไทยในฐานะที่ประเทศเจ้าของทรัพย์สินทางปัญญาซึ่งตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน มีต่างประเทศพยายามเข้าถึงทรัพย์สินทางปัญญาตลอดเวลาและหากประเทศไทย เข้าร่วมเป็นภาคีตามอนุสัญญาฯ ในอนาคตก็จะมีหน้าที่ต้องอำนวยความสะดวกแก่การ เข้าถึงทรัพย์สินทางปัญญาแก่ประเทศอื่นที่เป็น ภาคีของอนุสัญญาฯ เช่นเดียวกัน ในที่นี้สมมติเป็นประเทศ ก แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ภายใต้การตกลงเห็นชอบร่วมกัน ระหว่างประเทศไทยและประเทศ ก ตามมาตรา 15 ดังนั้น ประเทศไทยจึงต้องให้ ประเทศ ก ได้เข้าถึงทรัพย์สินทางปัญญา
- (2) เมื่อประเทศ ก เข้าถึงทรัพย์สินทางปัญญาของประเทศไทยก็สามารถที่ เข้าใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินทางปัญญาของไทยได้

- (3) ในหลาย ๆ กรณี การสามารถรับรู้และนำทรัพย์สินเหล่านั้นมาใช้ได้ในปัจจุบันนั้นแล้วแต่มีสาเหตุมาจากการได้รื้อรอยการใช้ประโยชน์จากทรัพย์สินนั้น ๆ มาเป็นเวลานานหลายชั่วอายุคนโดยชนพื้นเมืองบ้าง ชุมชนท้องถิ่นบ้าง องค์ความรู้เหล่านี้ เราเรียกว่า เป็นสิ่งที่ได้มาจาก “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” หรือ “เทคโนโลยีดั้งเดิม”
- (4) ภูมิปัญญาชาวบ้านตาม (3) ได้รับการถ่ายทอดสะสมเป็นเวลานานหลายชั่วอายุคนจากผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งอาจเป็นหัวหน้าเผ่า ผู้อาวุโสของเผ่า หรือชุมชนพื้นเมืองหรือท้องถิ่นจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นเจ้าของหรือผู้พิทักษ์ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ควรได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน
- (5) ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากการนำเทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน (เทคโนโลยีดั้งเดิม) หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่มาผสมผสานกับทรัพย์สินทางปัญญาที่ตนเป็นเจ้าของเพื่อนำออกจำหน่ายในเชิงพาณิชย์

จากแผนภาพข้างต้นแสดงการนำภูมิปัญญาชาวบ้านไปใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ ซึ่งสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกับประเด็นหลัก 4 ประเด็น คือ ทรัพย์สินทางปัญญา การถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้านผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน และผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพย์สินทางปัญญา ดังนั้นการวิเคราะห์กฎหมายเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านฯ ตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทยจึงพิจารณาใน 4 ประเด็นหลักข้างต้น

4.1.2.1 ทรัพย์สินทางปัญญา

ทรัพย์สินทางปัญญา หรือที่รู้จักกันในนามของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ประเทศไทยให้การคุ้มครองด้วยสิทธิกรรมสิทธิในทรัพย์สินหรือที่เรียกว่า Property Right ในทรัพย์สินทางปัญญาเหล่านั้น ทั้งนี้สามารถเห็นได้จากกฎหมายหลาย ๆ ฉบับที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญา ไม่ว่าจะเป็นพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ

พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พระราชบัญญัติป่าไม้ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่แสดงให้เห็นถึงอำนาจของรัฐเหนือทรัพยากรธรรมชาติ ที่จะห้ามไม่ให้มีการประกอบกิจกรรมบางประเภทอันเป็นการก่อหรืออาจจะก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติได้ แต่ทั้งนี้รัฐก็ไม่ได้ห้ามเด็ดขาดเสียแต่ทีเดียวทั้งนี้ถ้าหากกิจกรรมเหล่านั้นได้รับอนุญาตจากอธิบดีหรือผู้มีอำนาจรับผิดชอบเป็นกรณี ๆ ไป

หากพิจารณาคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมภายใต้กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา จะวิเคราะห์ถึงกฎหมายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพย์สินทางปัญญาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรพันธุกรรมทั้งหมดที่มีอยู่ในปัจจุบันและคาดว่าจะมีผลบังคับในอนาคต

การวิเคราะห์กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาในปัจจุบัน จะเกี่ยวเนื่องกับพระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวก็ได้บัญญัติไว้ชัดเจนในมาตรา 9(1) ว่า จะไม่ให้สิทธิบัตรแก่จุลชีพและส่วนประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของจุลชีพที่มีอยู่ตามธรรมชาติ สัตว์ พืช หรือ สารสกัดจากสัตว์หรือพืช พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 จะคุ้มครองให้แก่ผู้สร้างสรรค์งานที่แสดงออกซึ่งความคิดด้วยตนเองในงานสร้างสรรค์ประเภทที่ระบุไว้ในมาตรา 6 ได้แก่ วรรณกรรม นาฏกรรม ศิลปกรรม ฯลฯ ดังนั้นทรัพยากรพันธุกรรมซึ่งไม่ใช่งานสร้างสรรค์จึงไม่ได้ลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ ส่วนพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 มุ่งแต่คุ้มครองเครื่องหมายการค้าที่เจ้าของสินค้าและแหล่งกำเนิดของสินค้าไม่ให้ประชาชนหรือผู้บริโภคเข้าใจผิด ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติไม่สามารถให้ผู้ใดจับจองเป็นเจ้าของ และใช้เครื่องหมายการค้าแสดงถึงความเป็นเจ้าของได้ ดังนั้นตามกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาไทยในปัจจุบันจึงไม่ได้ให้การคุ้มครองแก่สิ่งมีชีวิตแต่อย่างใดทั้งสิ้น

ส่วนร่างพระราชบัญญัติที่คาดว่าจะมีผลบังคับในอนาคตและเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านในส่วนทรัพยากรพันธุกรรมประกอบด้วย ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย (ฉบับที่คณะรัฐมนตรีรับหลักการวันที่ 15 กรกฎาคม 2540) และร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช

ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย จะคุ้มครองเฉพาะทรัพยากรชีวภาพสมุนไพร ซึ่งพิจารณาได้จาก มาตรา 15 ที่ให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงสาธารณสุข โดยความเห็นชอบของคณะกรรมการคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยประกาศ ชื่อ ชนิด และลักษณะของสมุนไพรให้เป็นสมุนไพรควบคุม หรือ มาตรา 24 (1) ที่กำหนดให้ สมุนไพร ยาแผนไทย และทรัพยากรชีวภาพ เป็นภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่จะได้รับการคุ้มครองและส่งเสริม ดังนั้นร่างพระราชบัญญัติ ดังกล่าวมิได้คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมในทุกประเภท

ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช (ฉบับรับรองสิทธิเกษตรกร) ให้การคุ้มครองเฉพาะพันธุ์พืชโดยบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชใหม่ (มาตรา 6) พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่น (มาตรา 45) พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไปและพันธุ์พืชป่า (มาตรา 41) ซึ่งไม่รวมถึงทรัพยากรพันธุกรรมประเภทอื่น ๆ ด้วย เช่นพันธุ์สัตว์ จุลชีพ หรือ สารสกัดอื่น ๆ จากสัตว์ เป็นต้น โดยพิจารณาจากคำจำกัดความของพืช (มาตรา 4) ที่ให้หมายความว่า สิ่งมีชีวิตในอาณาจักรพืช และเห็ด แต่ไม่รวมถึงแบคทีเรีย หรือจุลชีพต่าง ๆ

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทยในปัจจุบัน และคาดว่าจะมีในอนาคตไม่ได้คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมได้ครอบคลุมทั้งหมด หากเปรียบเทียบกับร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาชุมชนของสหพันธรัฐมาเลเซียที่กล่าวไว้ในบทที่ 3 จะคุ้มครองได้อย่างกว้างขวางครอบคลุมทรัพยากรพันธุกรรมทุกประเภทโดยจะพิจารณาได้จากคำจำกัดความ นวัตกรรม (Innovation) ที่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 (3.2.1.1 คำจำกัดความตามร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชน)

4.1.2.2 การถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน

เมื่อประเทศที่พัฒนาแล้วเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมจากประเทศกำลังพัฒนา ส่วนมากจะได้รับการถ่ายทอดวิธีการใช้ประโยชน์จากชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนพื้นเมืองต่าง ๆ เช่น ความรู้ในเรื่องสมุนไพร การจัดการป่า เป็นต้น ซึ่งความรู้ประเภทนี้จัดเป็นเทคโนโลยีประเภทเบา หรือที่เรียกว่า เทคโนโลยีดั้งเดิม ซึ่งก็คือ ภูมิปัญญาชาวบ้านนั่นเอง

การวิเคราะห์กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทยในปัจจุบัน โดยหลักทั่วไป การคุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญาในเทคโนโลยีนั้นจะอยู่ในรูปแบบของสิทธิบัตรเพราะวัตถุประสงค์หนึ่งของสิทธิบัตร คือ การต้องการให้มีการประยุกต์ใช้ได้กับทางอุตสาหกรรม (Industrial Application) ส่วนกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาฉบับอื่น คือ พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 และพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ต่างก็มีเหตุผลเช่นเดียวกันกับการวิเคราะห์ คุ้มครองทรัพย์สินทางปัญญา คือ สิทธิที่มีวัตถุประสงค์เป็นการคุ้มครองวรรณกรรม นาฎกรรม หรือผลงานที่มีคุณค่าทางศิลปะมากกว่าเทคโนโลยี ในขณะที่เครื่องหมายการค้าต้องการที่จะได้การคุ้มครองแก่ผู้บริโภคไม่ให้ถูกหลอกในแหล่งกำเนิดของสินค้า

การวิเคราะห์การคุ้มครองเทคโนโลยีดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้านตาม พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 มาตรา 5 ได้กำหนดว่า สิ่งประดิษฐ์ที่จะขอรับ สิทธิบัตรไว้นั้นจะต้อง

1. มีความใหม่ (Novelty)
2. มีการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น (Inventive Step)
3. สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในทางอุตสาหกรรมได้ (Industrial Application)

นอกจากนี้สิ่งประดิษฐ์ที่จะขอรับสิทธิบัตรได้จะต้องมีลักษณะที่ไม่ต้องห้าม ตามมาตรา 9 เช่น สิ่งมีชีวิต ชัดต่อกฎหมาย หรือชัดต่อความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของ ประชาชน เป็นต้น

หากพิจารณาความหมายเทคโนโลยีดั้งเดิมของ Ventura (ที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 2) จะพบว่า เทคโนโลยีดั้งเดิมมีลักษณะสำคัญ คือ

- จัดเป็นประเภทหนึ่งของภูมิปัญญาชาวบ้าน
- มีรากฐานจากประเพณี ขนบธรรมเนียมของชนพื้นเมืองและธรรมเนียมปฏิบัติที่ผ่านวิวัฒนาการเป็นเวลายาวนานจากประสบการณ์ในสังคมและสภาพแวดล้อม
- วัตถุประสงค์มุ่งตอบสนองความจำเป็นทางเศรษฐกิจที่ทำให้ดำรงชีวิตอยู่ได้

ดังนั้น พระราชบัญญัติสิทธิบัตร (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2535 ไม่ได้ให้การคุ้มครองเทคโนโลยีดั้งเดิม (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) เนื่องจากเทคโนโลยีดั้งเดิมมีรากฐานจากขนบธรรมเนียมประเพณีของชนพื้นเมืองเป็นระยะเวลายาวนาน ไม่มีลักษณะความใหม่ และการประดิษฐ์ที่สูงขึ้น รวมทั้งมีวัตถุประสงค์เพื่อการดำรงชีวิตมากกว่านำไปประยุกต์เพื่อประโยชน์ในทางอุตสาหกรรม

สำหรับร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย จะกำหนดวิธีการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยในรูป "สัญญาเช่า" โดยกำหนดไว้ในมาตรา 36

มาตรา 36 "ผู้ขึ้นทะเบียนภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยไว้แล้วจะให้บุคคลใดใช้สิทธิในภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยที่ได้ขึ้นทะเบียนไว้เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยขึ้นใหม่ก็ได้ โดยให้ทำสัญญาเช่าเป็นลายลักษณ์อักษรและมีระยะเวลาแน่นอนแต่ต้องไม่เกินครั้งละห้าปีและต้องได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการ"

การทำสัญญาเช่าและสิทธิประโยชน์ที่จะได้รับการทำสัญญาเช่าให้เป็นไปตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนดโดยความเห็นชอบของคณะกรรมการ

ส่วนร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช (ฉบับรับรองสิทธิเกษตรกร) กำหนดวิธีการคุ้มครองเทคโนโลยีดั้งเดิมในพันธุ์พืชในรูปใหม่ "การอนุญาตให้ใช้สิทธิ" ตามมาตรา 34 ผู้ทรงสิทธิในพันธุ์พืชใหม่ จะอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้สิทธิของตนเอง เช่น การผลิตเพื่อขาย ขายหรืออื่น ๆ ให้ทำเป็นหนังสือและจดทะเบียนต่อพนักงานเจ้าหน้าที่ตามวิธีการที่กำหนดไว้ในกฎกระทรวง

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่ากฎหมายสิทธิบัตรพิจารณาซึ่งจากองค์ประกอบมาตรา 5 ไม่ให้สิทธิบัตรแก่เทคโนโลยีดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน จึงไม่มีสิทธิแต่ผู้เดียว (Exclusive right) อย่างผู้ทรงสิทธิบัตร ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงกลายเป็นสมบัติสาธารณะ ส่วนร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชเป็นกฎหมายที่ให้คุ้มครองเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้านของไทยเฉพาะสาขาหรือประเภทใดประเภทหนึ่งโดยเฉพาะไม่มีลักษณะสากลที่คุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทาง

ชีวภาพแต่สิ่งๆที่เหมือนกันในด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้านในรูปสัญญา โดยร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองภูมิปัญญาการแพทย์ให้กระทำในรูป "สัญญาเช่า" ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชให้กระทำในรูป "การอนุญาตให้ใช้สิทธิ"

จากลักษณะการคุ้มครองการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิมหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ตามกฎหมายไทย หากเปรียบเทียบกับร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชนของสหพันธรัฐ มาเลเซียที่มีลักษณะการคุ้มครองในลักษณะกลาง ๆ ครอบคลุมภูมิปัญญาชาวบ้านทั้งหมด โดย กำหนดให้เทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งของนวัตกรรมที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย อย่างไรก็ตามสิ่ง ที่เหมือนกันกับกฎหมายไทย คือ การถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านต้องอยู่ใน สัญญาขออนุญาตใช้สิทธิซึ่งจะต้องแบ่งปันผลประโยชน์ให้กับผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน

4.1.2.3 ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นองค์ความรู้ประเภทหนึ่งที่เกิดจากการเรียนรู้และสร้างสรรค์ ของมนุษย์ มนุษย์ได้สร้างสรรค์ภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งอาจจะใช้ระยะเวลายาวนาน บางสังคมเช่นใน สังคมเผ่าซึ่งเป็นสังคมปิดอาจสืบหาผู้ประดิษฐ์หรือคิดค้นภูมิปัญญาชาวบ้านได้ เช่น หัวหน้าเผ่า กลุ่ม ผู้อาวุโสของเผ่า หรือ ทายาท เป็นต้น ภูมิปัญญาชาวบ้านบางชิ้นอาจหาผู้ประดิษฐ์ หรือคิดค้นไม่ได้ แต่ อาจจะทราบถึงชุมชนท้องถิ่นหรือพื้นเมืองที่ได้ใช้ประโยชน์จนกลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตก็ได้ บุคคลหรือ ชุมชนเหล่านี้จัดเป็นผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน

ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน ในอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ให้ความสำคัญในฐานะที่มีส่วนร่วมในการอนุรักษ์การใช้และแสวงหาสรรพคุณของทรัพยากร พันธุกรรมดังกล่าว จึงได้บัญญัติให้มีการกระจายและแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากร พันธุกรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านให้แก่ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาเหล่านั้น และถึงแม้อนุสัญญา จะไม่กำหนดไว้ก็เป็นสมเหตุสมผลที่ผู้สร้างสรรค์หรือผู้คิดค้นงานควรได้ผลตอบแทนจาก ภูมิปัญญาหรืองานที่ตนได้คิดค้นขึ้น

กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาของไทยทั้งพระราชบัญญัติลิขสิทธิ์ พ.ศ. 2537 พระราชสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (แก้ไข พ.ศ. 2535) และพระราชบัญญัติเครื่องหมายการค้า พ.ศ. 2534 ให้การคุ้มครองแก่ผู้ประดิษฐ์ ผู้สร้างสรรค์งานอยู่แล้ว แต่โดยสภาพการคุ้มครองทั่วไปแล้ว จะทราบถึงผู้สร้างสรรค์หรือผู้ประดิษฐ์งานที่แท้จริงเพราะผู้สร้างสรรค์หรือผู้ประดิษฐ์งานจะจำกัดอยู่กับบุคคลเดียวหรือกลุ่มเดียวเท่านั้น ขณะที่ลักษณะภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้ที่รากฐานจากประเพณี ขนบธรรมเนียม ปฏิบัติของชุมชนเป็นระยะเวลายาวนานจนไม่ทราบแน่ชัดว่า ผู้ใดเป็นผู้ทรงสิทธิ ในภูมิปัญญาดังกล่าวอย่างแท้จริง ดังนั้นกฎหมายทรัพย์สินทางปัญญาจึงไม่สามารถครอบคลุมคุ้มครองสิทธิของผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านได้

สำหรับร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืชกำหนดคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยมีเงื่อนไขที่ต้องผ่านเกณฑ์การพิจารณาพิสูจน์ว่าเป็นผู้ทรงสิทธิ ฯ ที่แท้จริง

ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย กำหนดเกณฑ์การพิจารณาพิสูจน์ไว้ในความมาตรา 26 ที่กำหนดให้ผู้มีสิทธิภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ซึ่งได้แก่ เจ้าของ ผู้ครอบครอง องค์การต่าง ๆ เช่น สมาคม วัด เป็นต้น และ ผู้คิดค้น ปรับปรุงหรือพัฒนาใช้ประโยชน์แบบพื้นบ้านต้องนำหลักฐานแสดงการเป็นเจ้าของหรือการครอบครองภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยซึ่งมีการทำบันทึกไว้ในรูปแบบต่าง ๆ หรือตำราไปขอขึ้นทะเบียนต่อนายทะเบียน หากมีผู้ยื่นขอหลายรายตามมาตรา 27 ให้ผู้ยื่นขอจดทะเบียนก่อนเป็นผู้ได้รับการคุ้มครอง อย่างไรก็ตามหากมีผู้คัดค้านก็ให้นายทะเบียนตรวจสอบข้อเท็จจริงก่อนที่จะจดทะเบียนให้การคุ้มครอง

ร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช ในส่วนการคุ้มครองพันธุ์พืชพื้นเมือง เฉพาะถิ่นกำหนดเกณฑ์การพิจารณาพิสูจน์ไว้ในความมาตรา 47 ที่กำหนดให้ชุมชนที่เป็นแหล่งกำเนิด อนุรักษ์ พัฒนาพันธุ์หรือใช้ประโยชน์พันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะถิ่นเป็นผู้มีสิทธิขอขึ้นทะเบียนรับการคุ้มครองซึ่งนายทะเบียนจะต้องตรวจสอบคุณสมบัติก่อนจึงจะให้การจดทะเบียนคุ้มครองตามมาตรา 49 อย่างไรก็ตามบุคคลอื่น ๆ ก็สามารถคัดค้านได้เช่นเดียวกับร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย

หากพิจารณาเปรียบเทียบการคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน ในร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชนของสหพันธรัฐมาเลเซีย ก็มีหลักการภาวะพิสูจน์การเป็นผู้ทรงสิทธิที่แท้จริงเช่นกัน โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ แสดงตนเป็นผู้ใช้และผู้พิทักษ์นวัตกรรมโดยการแสดงออกในรูปแบบหรือธรรมเนียมที่ยอมรับตามกฎหมายประเพณีหรือระเบียบปฏิบัติของชุมชน นอกจากนั้นร่างพระราชบัญญัติฯ นี้มีส่วนที่ดี คือ การโต้แย้งสิทธิเพื่อเพิกถอนสิทธิชุมชนภายหลังที่จดทะเบียนเป็นผู้รักษานวัตกรรมแล้วโดยต่อมามีพยานหลักฐานพิสูจน์ได้ว่ามิใช่ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาหรือนวัตกรรมอย่างแท้จริงขณะที่ร่างพระราชบัญญัติ ของไทยมิได้บัญญัติความดังกล่าวไว้

ดังนั้นการคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน สิ่งสำคัญที่ต้องบัญญัติไว้ในกฎหมาย คือ ภาวะการพิสูจน์เพื่อหาผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านที่แท้จริง

4.1.2.4 ผลกระทบที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม

ผลกระทบที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม โดยปกติผู้เป็นเจ้าของเทคโนโลยีจะได้รับการคุ้มครองเนื่องจากทรัพยากรพันธุกรรมส่วนใหญ่ไม่ได้รับการคุ้มครอง การคุ้มครองผลกระทบนั้นพิจารณาคุ้มครองได้เฉพาะสิทธิบัตรเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องจากลิขสิทธิ์และเครื่องหมายการค้าไม่มีผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม การคุ้มครองผลกระทบตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร พ.ศ. 2522 (แก้ไข พ.ศ. 2535) แยกประเด็นพิจารณาได้ดังนี้ คือ

1. ผลกระทบที่มีชื่อเสียงชีวิต (เช่น ยารักษาโรค) โดยปกติถ้าเงื่อนไขที่กำหนดไว้ในมาตรา 5 และไม่ต้องห้ามตามความที่บัญญัติไว้ในมาตรา 9 แล้ว ผลกระทบนั้นก็ย่อมได้รับการคุ้มครองตามพระราชบัญญัติสิทธิบัตร
2. ผลกระทบที่เป็นสิ่งมีชีวิต โดยปกติในปัจจุบันจะได้รับการห้ามไม่ให้ป็นวัตถุหรือสิ่งประดิษฐ์ที่จะขอรับสิทธิบัตรได้ตามมาตรา 9 (1)

อย่างไรก็ตามผลิตภัณฑ์ที่มีไซสิ่งมีชีวิตที่ได้รับการคุ้มครองจากสิทธิบัตร ผู้ทรงสิทธิในทรัพย์สินทางปัญญากรรมรวมทั้งภูมิปัญญาชาวบ้านที่ใช้ในการผลิตที่ไม่ได้รับการคุ้มครองด้วย เนื่องจากสิทธิบัตรดังกล่าวคุ้มครองเฉพาะผลิตภัณฑ์ที่เกิดขึ้นใหม่เท่านั้น

สำหรับร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ได้กำหนดคุ้มครองผลิตภัณฑ์ใหม่ที่ได้จากการปรับปรุงหรือพัฒนาสมุนไพร ในรูปการคุ้มครองแก่ ผู้ปรับปรุงหรือผู้พัฒนาสมุนไพรในการใช้ประโยชน์จากสมุนไพรที่ปรับปรุงนี้ภายในระยะเวลาที่กำหนด ซึ่งพิจารณาได้จากความในมาตรา 32 ที่ให้การคุ้มครองแก่บุคคลที่ได้ปรับปรุงหรือพัฒนาสมุนไพร และ มาตรา 33 ให้การคุ้มครองแก่ชุมชนหรือองค์กรเอกชนที่ได้รับการปรับปรุงหรือพัฒนาสมุนไพร ส่วนบุคคล ผู้เป็นเจ้าของหรือผู้ครอบครองเดิมก็จะมีสิทธิในสมุนไพรก่อนที่ปรับปรุงหรือพัฒนาสมุนไพร

ส่วนร่างพระราชบัญญัติคุ้มครองพันธุ์พืช กำหนดการคุ้มครองคล้ายกับ พระราชบัญญัติสิทธิบัตร ที่กำหนดไว้ในมาตรา 6 ได้กำหนดว่าพันธุ์พืชใหม่ที่จะได้รับการคุ้มครอง จะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้

1. เป็นพันธุ์พืชใหม่
2. เป็นพันธุ์พืชที่มีความสม่ำเสมอของลักษณะประจำพันธุ์
3. เป็นพันธุ์พืชที่มีความคงตัวของลักษณะประจำพันธุ์
4. เป็นพันธุ์พืชที่มีลักษณะประจำพันธุ์แตกต่างจากพันธุ์อื่น

นอกจากนี้พันธุ์พืชใหม่ที่จะขอรับการคุ้มครองจะต้องไม่มีลักษณะต้องห้าม ตามมาตรา 7 เช่น มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม อนามัยของประชาชน และ มิได้เป็นพันธุ์พืช ที่เกิดจากการตัดต่อสารพันธุกรรม

พันธุ์พืชใหม่ ซึ่งถือเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่จากทรัพย์สินทางปัญญากรรมและ เทคโนโลยีพื้นบ้านจะได้รับการคุ้มครอง นอกจากนั้นพันธุ์พืชเดิม หากเป็นพันธุ์พืชพื้นเมืองเฉพาะ ถิ่น พันธุ์พืชพื้นเมืองทั่วไป และพันธุ์พืชป่า ก็ได้รับการคุ้มครองด้วยโดยผู้ที่ใช้เพื่อการค้าจะต้อง ได้รับอนุญาตจากพนักงานเจ้าหน้าที่ และแบ่งรายได้ไม่น้อยกว่าร้อยละห้าของรายได้รวมจากการใช้ ประโยชน์จากพันธุ์พืชนั้น

สำหรับการคุ้มครองผลิตภัณฑ์ใหม่ที่เกิดจากนวัตกรรมของสหพันธรัฐ มาเลเซียตามร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชนกำหนดในรูปค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่ง จากยอดขายของผลิตภัณฑ์ หรือขั้นตอนกรรมวิธีการผลิตโดยต้องไม่ต่ำกว่าที่กฎหมายกำหนดไว้

สรุปการคุ้มครองผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม กฎหมายสิทธิบัตรให้การคุ้มครองผลิตภัณฑ์ที่มีใช้สิ่งมีชีวิต แต่ไม่คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรม ดั้งเดิมที่ก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์คือเป็นเพียงวัตถุดิบในการผลิต ส่วนร่างพระราชบัญญัติทั้งร่าง พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยและร่างพระราชบัญญัติคุ้มครอง พันธุ์พืชได้บัญญัติคุ้มครองทั้งผลิตภัณฑ์ใหม่ ในขณะเดียวกันก็คุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรม ดั้งเดิมในฐานะเป็นตัวก่อให้เกิดผลิตภัณฑ์ใหม่ ในเรื่องผลตอบแทนจากผลิตภัณฑ์ใหม่ ซึ่งเป็น การเดียวกันกับร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชนของสหพันธรัฐมาเลเซีย ซึ่งถือเป็น หลักการที่เป็นยอมรับของประเทศกำลังพัฒนาเพื่อคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมในประเทศของตน จากประเทศที่พัฒนาแล้ว

4.2 การคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน

4.2.1 ป่าชุมชน

4.2.1.1 ความเป็นมาของป่าชุมชนในประเทศไทย⁶

สังคมไทยมีพื้นฐานเป็นสังคมเกษตร และชุมชนชนบท ประกอบเป็น ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ ในอดีตสมัยที่ป่ายังอุดมสมบูรณ์ วิถีชีวิตของประชาชนโดยทั่วไป หาเลี้ยงชีพด้วยการบุกเบิกหักร้างถางพง ทำมาหากิน และดำรงชีพอย่างผูกพันกับป่ามาช้านาน

⁶ กฤษฎา บุญชัย "ป่าชุมชน มรดกทางภูมิปัญญาในการพัฒนาที่ยั่งยืน", ในบ้านของเราที่ เมืองไทยให้มาอยู่และยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : ชาญความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและการ พัฒนาไทย, 2539), หน้า 118-120.

รัฐเองก็ให้การสนับสนุนและรับรองสิทธิในที่ทำกินที่บุกเบิกนั้น เมื่อมีการเปิดประเทศเมื่อร้อยกว่าปีที่ผ่านมา รัฐมีนโยบายส่งเสริมการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเพื่อส่งออก เพื่อหารายได้มาพัฒนาบ้านเมืองให้เจริญทันสมัย โดยอาศัยชาวต่างชาติที่ตอบสนองนโยบายของทางราชการ โดยทำการบุกเบิกทำไร่ทำสวนป่าชายพื้นที่ปลูกพืชเพิ่มผลผลิต จนเป็นผลให้ประเทศไทยมีชื่อเสียงในด้านการส่งออกข้าวและผลผลิตทางการเกษตรชนิดอื่น ๆ ในช่วง 30 ปีมานี้ นโยบายขยายพื้นที่ปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด ฯลฯ เพื่อส่งออกไปยังตลาดโลกเป็นการหารายได้เข้าประเทศเพื่อนำมาจุนเจือในการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมอันเป็นนโยบายหลัก การที่บ้านเมืองสามารถพัฒนาก้าวหน้ามาได้จนถึงทุกวันนี้ ก็ได้อาศัยเกษตรกรผู้ได้ชื่อว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติเป็นผู้แบกภาระสำคัญ

ด้วยเหตุนี้ ทั้งโดยวิถีชีวิตและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่น และโดยนโยบายของราชการ จึงทำให้วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นกับป่าดำเนินควบคู่กันไปด้วยความผูกพันและเอื้ออำนวยต่อกันมาช้านานประวัติศาสตร์ของชุมชนท้องถิ่นก็คือ ประวัติศาสตร์ของการบุกเบิกพื้นที่ป่าให้เป็นชุมชนและพื้นที่ทำการเกษตร ในกระบวนการดำรงชีวิตของชาวบ้านก็ได้มีการสั่งสมประสบการณ์และภูมิปัญญาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมในลักษณะที่ชาวบ้านกับธรรมชาติ คือ ป่า สามารถดำรงอยู่ร่วมกันและพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งหมดประกอบเป็นพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและเห็นได้อย่างชัดเจนใน "อุดมการณ์ป่าชุมชน" ซึ่งเป็นการรักษาป่าบนพื้นฐานของความเชื่อบางประการ เช่น ความเชื่อเรื่องผีขุนน้ำของภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องดอนปู่ตาในภาคอีสาน เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้เป็น "สัญลักษณ์" ของอำนาจในการรักษาป่า และเป็นพื้นฐานของการร่วมมือร่วมใจกับชุมชนเพื่อปกป้องของตน ป่าที่ชุมชนยังคงปกป้องรักษาอยู่ มีมากมายนับหมื่นแห่งทั้งในภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ลักษณะสำคัญที่อยู่เบื้องหลังการจัดการของชุมชนก็คือ การยอมรับว่าป่าเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชนป่ามิใช่ของรัฐหรือของบุคคลภายนอก สมาชิกของชุมชนท้องถิ่นจึงมีส่วนร่วมกันถึงสิทธิและหน้าที่ในการจัดการ และใช้ประโยชน์จากป่าไปพร้อม ๆ กับสำนึกกันในสิทธิของชุมชนเป็นพื้นฐานของการพัฒนาจากประเพณี วิถีปฏิบัติ และกฎระเบียบเกี่ยวกับการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่า ที่สืบทอดเรื่อยมาหลายชั่วอายุคน

แต่จากการขยายตัวของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดยการส่งเสริมของรัฐ ทำให้เกิดกระบวนการรุกเข้าไปในชุมชน และดูดเอาทรัพยากรจากชนบทอย่างเข้มข้นมาก โดยที่ชุมชนซึ่งพึ่งพาทรัพยากรไม่อาจจัดการได้ แม้การครอบครองใช้ประโยชน์ หรือหวงแหนไว้สำหรับชุมชนก็ตาม รูปธรรมตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนถึงกระบวนการรวมกลุ่มขององค์กรชาวบ้านที่ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติไว้คือ การคัดค้านการให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนและรัฐวิสาหกิจ ซึ่งชาวบ้านได้คัดค้านอย่างต่อเนื่องในหลายพื้นที่ ได้แก่ เชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง พะเยา น่าน ลำพูน อุทัยธานี ระยอง สุราษฎร์ธานี สงขลา และเลย รวมทั้งการคัดค้านการปลูกยูคาลิปตัสในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ และที่สาธารณประโยชน์ในภาคอีสาน ในช่วงปี พ.ศ. 2529-2531 การต่อสู้ของชาวบ้านดังกล่าวได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวาง และนำไปสู่การวิพากษ์ต่อหลักวิชาการ การจัดการป่าเชิงพาณิชย์ในพื้นที่ป่าธรรมชาติของรัฐ ซึ่งนอกจากไม่มีเสถียรภาพและความยั่งยืนแล้ว ยังเป็นสาเหตุของการทำลายป่าอย่างมหาดศาล

สาธารณชนได้เริ่มเล็งเห็นบทบาทที่สำคัญขององค์กรชุมชนในการพิทักษ์รักษาป่า ที่รณรงค์คัดค้านการจัดการป่าเชิงพาณิชย์ในช่วงเวลาไม่ต่ำกว่า 2 ปี เพื่อรักษาป่าต้นน้ำ ลำธาร และแหล่งอาหารเพื่อการยังชีพของชุมชน โดยองค์กรชาวบ้านได้ประสานกันเป็นเครือข่าย และพัฒนาศักยภาพในการดูแลรักษาป่าของตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดมา ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการกล่าวถึง "หลักการจัดการป่าโดยประชาชนและเพื่อประชาชนในชุมชน" ซึ่งเป็นแนวความคิดป่าชุมชน

แนวความคิด "ป่าชุมชน" ได้เริ่มขึ้นจากการก่อรูปภายหลังจากการรณรงค์กรณี "ป่าห้วยแก้ว" ซึ่งส่งผลให้เกิดพัฒนาการของขบวนการอนุรักษ์ในระดับท้องถิ่นในการตรวจสอบโครงการปลูกป่าเชิงพาณิชย์ของรัฐและเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคต่าง ๆ ได้รวบรวมข้อมูลการจัดการป่าโดยชุมชน เพื่อนำเสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาล่าช้า อาทิ แยกปลูกไม้เชิงพาณิชย์ (จำพวกไม้โตเร็ว) ออกจากนโยบายป่าไม้แห่งชาติ เพราะถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดหนึ่ง และมุ่งเน้นการรักษาพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่มากกว่าการเพิ่มพื้นที่ป่า โดยวางมาตรการที่เข้มงวดในการคุ้มครองป่าอนุรักษ์ และเร่งออกกฎหมายป่าชุมชน ตลอดจนรับรองสิทธิของชุมชนที่อาศัยในป่าสงวนแห่งชาติ ข้อเสนอดังกล่าวได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวางจากสื่อมวลชน แต่ได้รับการปฏิเสธจากฝ่ายบริหารของรัฐบาล

นับจากปี พ.ศ. 2533 ประเด็นเรื่อง "ป่าชุมชน" เป็นที่ถกเถียงอย่างมาก และท้าทายแนวความคิดการจัดการป่าที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนในวงการป่าไม้ของไทย ประกอบกับกระแสคลื่นการต่อสู้ของชาวบ้านยิ่งทำให้ประเด็น "ป่าชุมชน" ได้รับความสนใจเป็นอย่างมากในขณะนั้น และได้สร้างกระแสความตื่นตัวในแวดวงองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานพัฒนาในพื้นที่ ขบวนการอนุรักษ์ทรัพยากรในท้องถิ่น และนักวิชาการเริ่มหันมาสนใจศึกษาชุมชนอย่างจริงจัง ในขณะที่เดียวกันกรมป่าไม้ก็ได้มีการส่งเสริมการจัดการป่าไม้ในระดับหมู่บ้าน ซึ่งมีทั้งการส่งเสริมปลูกป่าธรรมชาติและปลูกป่าเศรษฐกิจ

จากการสำรวจพบว่าในภาคเหนือตอนบนมีประมาณ 1 ล้านไร่ หรือ 222 พื้นที่ รวมพื้นที่กว่า 3 แสนไร่ กรมป่าไม้เองเคยสำรวจป่าชุมชนทั้งหมดในประเทศไทยอย่างพอสังเขป พบว่ามีไม่ต่ำกว่า 10,000 แห่งซึ่งเกิดป่าชุมชนมีทั้งที่ชาวบ้านดูแลรักษาอยู่เดิม และป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้และองค์กรพัฒนาเอกชน

ชุมชนที่รักษาป่าต้นน้ำบนพื้นที่สูงทั่วประเทศไทยได้ทำหน้าที่ผู้พิทักษ์อย่างเข้มแข็งในพื้นที่ของตนแต่ท่ามกลางกระแสจากการพัฒนาที่เชี่ยวกราก แม้ชุมชนหลายแห่งจะมีความเข้มแข็ง แต่ก็ไม่สามารถต้านทานผลกระทบจากการพัฒนาได้ ดังเช่น รัฐประกาศเขตอุทยานแห่งชาติทับพื้นที่ป่าชุมชน พื้นที่ทำกิน ที่อยู่อาศัยของชุมชนนับพันชุมชนในภาคเหนือ และโครงการจัดที่ทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ในพื้นที่ป่าสงวนเสื่อมโทรม (คจก.) ในภาคอีสานที่มีเป้าหมายอพยพชาวบ้านออกจากป่า ซึ่งได้ยุติไปในปี พ.ศ. 2535 หรือบรรดานายทุนเองที่อาศัยอิทธิพลตัดไม้ในพื้นที่ป่าชุมชน และความขัดแย้งกันเองระหว่างชุมชน เช่น ชุมชนต้นน้ำทำลายป่าส่งผลให้ชุมชนปลายน้ำประสบความแห้งแล้ง ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ชุมชนเริ่มตระหนักว่าความเข้มแข็งเฉพาะจุดเฉพาะที่ไม่เพียงพอในการแก้ปัญหา จึงได้สานความร่วมมือกันขึ้นระหว่างชุมชนที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน ลุ่มน้ำเดียวกัน ตั้งแต่ชุมชนต้นน้ำมาถึงชุมชนปลายน้ำ เกิดเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำในภาคเหนือ หรือเกิดความร่วมมือระหว่างชุมชนที่ประสบปัญหาหรือชะตากรรมร่วมกันรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายองค์กรชาวบ้านในการพิทักษ์ป่า

ที่ภาคเหนือเกิดเป็นเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ (คกน.) อันเกิดจากความร่วมมือของชาวเขาเผ่าต่าง ๆ ร่วมกับชุมชนพื้นราบในการพิทักษ์รักษาป่าต่อสู้กับปัญหาการประกาศเขตอุทยานฯ ทับที่ของชุมชน และผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายป่าชุมชนรับรองสิทธิชุมชนในการรักษาป่า พร้อมกันนั้นก็ได้ประสานความร่วมมือกับสาธารณะในการสนับสนุนชุมชนรักษาป่า โดยจัดกิจกรรมบวชป่าชุมชน 50 ล้านต้น ในปี พ.ศ. 2539 ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายราชการ ธุรกิจ องค์กรพัฒนาเอกชนและสาธารณชนมากมาย

ในภาคอีสานเองก็เกิดสมัชชาป่าชุมชนอีสานที่ประสานความร่วมมือของชุมชนในที่ต่าง ๆ ร่วมกันรักษาป่า ผลักดันกฎหมายป่าชุมชน และกำลังจะมีกิจกรรมบวชป่าเช่นเดียวกันในอนาคต ส่วนภาคใต้เองก็เกิดสมัชชาชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ที่ร่วมกันพัฒนาระบบนิเวศชายฝั่งป่าชายเลน เป็นต้น

ทุกชุมชนในทุกภาคของประเทศไทยเห็นตรงกันที่จะผลักดันให้รัฐบาลออกกฎหมายป่าชุมชนรับรองสิทธิชุมชนซึ่งปัจจุบันมีร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนหลายฉบับจากหลายหน่วยงาน ได้แก่ ฉบับกรมป่าไม้ ฉบับพรรคความหวังใหม่ และฉบับประชาชน ซึ่งคาดว่าจะได้รับการพิจารณาจากรัฐสภา และ ออกเป็นกฎหมายป่าชุมชนในไม่ช้านี้

4.2.1.2 ความหมายของป่าชุมชน มีความหมาย 2 นัย คือ ในด้านการจัดการป่า และขบวนการทางสังคม

ป่าชุมชน ในความหมายด้านการจัดการป่า หมายถึง รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนมาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่านั้น และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการ และควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน ซึ่งแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา เศรษฐกิจ และสังคม⁷

⁷ โกมล แพรกทอง, "แนวความคิดป่าชุมชน" ในป่าชุมชนในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2538), หน้า 1.

ป่าชุมชนในความหมายขบวนการทางสังคม หมายถึง “ขบวนการทางสังคม หรือ การรวมตัวกันขององค์กรประชาชน ในระดับชุมชน และ/หรือ ระดับเครือข่ายภายในระบบนิเวศแห่งหนึ่ง เพื่อทำการใช้ประโยชน์ และจัดการทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ซึ่งถือเป็นทรัพย์สินส่วนรวมของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน และเป็นธรรมเนียมฐานของระบบความคิดภูมิปัญญา อุดมการณ์ และสิทธิชุมชน ซึ่งเน้นหลักการทางศีลธรรม และความมั่นคงในการยังชีพของชุมชนเป็นสำคัญ”⁸

จากความหมายข้างต้นพิจารณาได้ว่า ป่าชุมชนต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ชุมชนต้องมีพื้นที่ป่า มีความสัมพันธ์ในรูปการจัดการร่วมกัน และ มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคมของบุคคลในพื้นที่ป่าชุมชน

4.2.1.3 ประเภทของป่าชุมชน หากแบ่งประเภทจากวัตถุประสงค์ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ สามารถที่จะแบ่งประเภทของป่าชุมชนออกได้เป็น 2 ประเภท⁹ คือ

1. ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นแบบป่าชุมชนที่ประชาชนได้รักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ โดยมีวัตถุประสงค์แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1.1 การอนุรักษ์ป่าไม้เพื่อประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เช่น การรักษาป่าดอนปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การรักษาป่าใช้ในภาคเหนือ ซึ่งเป็นไปตามประเพณีของท้องถิ่นเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ป่าดังกล่าวจะถูกรักษาไว้โดยไม่มีการทำลาย

1.2 การอนุรักษ์ป่าไม้เป็นแหล่งซับน้ำ เป็นการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งซับน้ำให้กับพื้นที่นา หรือ พื้นที่ประกอบเกษตรกรรมอื่น ๆ หรือเพื่อป้องกันการพังทลายของดินที่จะชะล้างทรายเข้าสู่พื้นที่นา หรือพื้นที่ประกอบเกษตรกรรมอื่น ๆ หรือเพื่อป้องกัน

⁸ เสน่ห์ จามริก, ยศ สันตสมบัติ, บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, เจริญ คัมภีรภาพ และไพสิฐ พาณิชย์กุล, รายงานวิจัยเรื่อง ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนาเล่ม 1 ป่าชนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2536), หน้า 163.

⁹ ไกมล แพรกทอง, “แนวความคิดป่าชุมชน” ป่าชุมชนในประเทศไทย, หน้า 3-4.

การพังทลายของดิน ที่จะชะล้างทรายเข้าสู่พื้นที่นา พื้นที่ป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน จะพบได้ในชุมชนของชาวเขาที่มีการทำนา เช่น กะเหรี่ยง และในกลุ่มคนไทยในที่ราบป่าเพื่อแหล่งรับน้ำแล้วยังเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร และของป่าต่าง ๆ อีกด้วย

1.3 การอนุรักษ์ป่าไว้เป็นเขตอภัยทาน เป็นพื้นที่ซึ่งห้ามล่าสัตว์ตัดชีวิตตามหลักของพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับไม่มีการล่าสัตว์ตัดชีวิตในอาณาเขตพื้นที่ดังกล่าวและไม่มี การตัดไม้จะรักษาไว้เพื่อความร่มรื่น และเป็นที่พักพิงของสัตว์และมนุษย์ทางด้านจิตใจ เป็นพื้นที่ซึ่ง มีความร่มรื่นใช้ในการพักผ่อนหย่อนใจ จะพบเห็นตามวัดทั่วไปในภูมิภาคของประเทศ

1.4 การอนุรักษ์พื้นที่เป็นที่พักผ่อน โดยเน้นการรักษาสภาพป่าไว้ตามสภาพตามธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดสนใจ เช่น ถ้ำ น้ำตก ได้ถูกรักษาไว้เพื่อเป็นของกลาง ที่ให้ทุกคนในหมู่บ้านได้เข้ามาพักผ่อนหย่อนใจ

1.5 การอนุรักษ์พื้นที่ไว้เป็นแหล่งอาหาร และใช้สอยอื่น ๆ โดยทั่วไปราษฎรจะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้ เพื่อการเก็บหาอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพรพื้นที่ป่าได้ถูกรักษาไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้เพิ่มให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

2. ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นผลให้เกิดขึ้นมากจากการส่งเสริมให้สร้างป่าชุมชนขึ้นสำหรับหมู่บ้านเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะพึ่งพาอาศัยได้ เนื่องจากการขาดแคลนแหล่งป่าไม้หรือแหล่งป่าไม้เดิมที่มีอยู่ในสภาพเสื่อมโทรม ไม่สามารถที่จะอำนวยความสะดวกให้ได้ ป่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใหม่จะมีรูปแบบต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับการใช้ที่ดินและสถาบันที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 ป่าชุมชนเพื่อการใช้สอย เป็นป่าที่ได้รับการสร้างขึ้นในบริเวณที่ดินประเภทต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เช่น ที่สาธารณะ ที่สองข้างทาง ที่อ่างเก็บน้ำ เพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่าง ๆ เช่น ฟืน ถ่าน และเพื่อการซ่อมแซมสิ่งก่อสร้างที่ไม่ใหญ่โต

2.2 ป่าโรงเรียน เป็นการปลูกป่าขึ้นในบริเวณโรงเรียนเพื่อการศึกษา ทางด้านการเกษตรจากโรงเรียน และการใช้ประโยชน์จากรายได้ การจำหน่ายผลประโยชน์จากต้นไม้สำหรับอาหารกลางวันสำหรับเด็กที่ยากจนในโรงเรียน

2.3 การพัฒนาวัดป่า เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการสงบทางด้านจิตใจ และใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด ซึ่งเป็นแหล่งรวมใจของประชาชนในท้องถิ่น ในพิธีเทศกาลทำบุญต่าง ๆ

2.4 การกันพื้นที่ดินไว้เป็นป่าจำนวน 20% ของพื้นที่จัดสรรที่ดิน เพื่อเป็นแหล่งใช้สอยของหมู่บ้านที่ได้รับจากการจัดที่ดินตามมติของคณะกรรมการจัดที่ดินแห่งชาติ เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2499 เพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน

2.5 การจัดป่าของชาติให้เป็นป่าชุมชน ตามนัยมติของที่ประชุมคณะกรรมการพัฒนาที่ดิน ครั้งที่ 4/2530 เมื่อวันที่ 8 กรกฎาคม 2530 ให้กันพื้นที่ป่าที่เหลืออยู่ไม่เกิน 500 ไร่ และไม่ติดกับเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า สำหรับเป็นป่าชุมชน โดยให้องค์กรของหมู่บ้าน ตำบล เช่น คณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล เป็นผู้ดูแล

4.2.1.4 การจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนจะมีความหลากหลายในรูปแบบของการจัดการอันสืบเนื่องมาจากการยอมรับพื้นที่ดังกล่าวเป็นส่วนรวมของหมู่บ้านและสืบเนื่องมาจากความเข้มแข็งของกลุ่มหรือองค์กรของประชาชน ที่ดูแลป่านั้น ๆ และสืบเนื่องมาจากการมีกติกา และการควบคุมให้เป็นไปตามกติกา การปรับโทษเมื่อมีการฝ่าฝืนซึ่งจะเป็นส่วนสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงความยั่งยืนในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้เป็นของชุมชนแห่งนั้น ๆ

การจัดการป่าชุมชน ที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงและยั่งยืนของการจัดการป่าของประชาชนเพื่อประโยชน์และโดยประชาชน จะมีองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้

1. การใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า

ประโยชน์ที่ต้องการจากป่าจะเป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีการต่าง ๆ ซึ่งแปรผันไปตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาคการใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย แหล่งอาหาร จะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้น ๆ ไว้เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน

2. การมีระเบียบและกฎเกณฑ์

เพื่อควบคุมกันเองระหว่างประชาชนในหมู่บ้าน การจัดการป่าชุมชน จะมีระเบียบหรือกฎเกณฑ์ที่วางไว้เป็นที่ยอมรับของทุกคนในหมู่บ้าน เมื่อมีการละเมิดจะมีการปรับโทษ หรือการลงโทษตามกฎหมายที่ได้ตกลงกันไว้

3. องค์กรประชาชน

เพื่อดำเนินการจัดการป่าไม้ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ของป่านั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ของประชาชนที่เข้มแข็ง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของผู้นำของ องค์กรที่จะดูแลป่าดังกล่าวให้เกิดประโยชน์ต่อทุกคนในชุมชน องค์กรที่ปรากฏมักจะเป็นองค์กร ประชาชนที่มีอยู่เดิม เช่น องค์กรเหมืองฝายในภาคเหนือและได้ปรับเปลี่ยนเป็นคณะกรรมการ หมู่บ้าน (กม.) ที่ได้จัดตั้งขึ้นมาใหม่รวมถึงสภาตำบลในบางพื้นที่

4. การสนับสนุนจากองค์กรภายนอก

การจัดการป่าชุมชนขององค์กรประชาชน ในหมู่บ้านจะต้องอาศัยการ สนับสนุนจากองค์กรภายนอก เช่น การสนับสนุนทางวิชาการ การสนับสนุนอุปกรณ์และวัสดุ ที่จำเป็น เพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการป่าโดยให้ประโยชน์ได้ยั่งยืน ซึ่งรวมถึงการให้การคุ้มครอง การดำเนินงานให้สามารถนำกฎหมายที่มีอยู่เข้ามาคุ้มครองรักษาสภาพป่าไว้ เช่น การประกาศเป็น เขตห้ามล่าสัตว์ป่า สวนรุกขชาติ วนอุทยาน นอกจากนั้นยังได้รับการสนับสนุนจากองค์กรเอกชน ในการให้ความรู้ และความเข้มแข็งในการดำเนินงานขององค์กรชาวบ้านให้สามารถดำเนินการ จัดการป่าชุมชนให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้เป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้เพื่อการจัดการป่า ดังกล่าว

4.2.1.5 ความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความ หลากหลายทางชีวภาพ

ป่าชุมชนยอมรับแนวความคิดทางด้านนิเวศวิทยาซึ่งยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศน์ (ecosystem) ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างสิ่งมีชีวิต คือ คน ต้นไม้ สัตว์ป่า และสิ่งไม่มีชีวิต ซึ่งประกอบเป็นระบบนิเวศน์อยู่ภายใต้การโยงใยของระบบเชื่อมโยงต่าง ๆ ที่สร้างความสมดุลให้เกิดขึ้นในระบบนิเวศน์มนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพิงและอาศัยอยู่ใน

ระบบนิเวศน์ จึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งในระบบนิเวศน์อย่างไรก็ดี โดยที่พฤติกรรมของมนุษย์อันเกิดจากระบบสังคมของมนุษย์เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสมดุลของระบบนิเวศน์ การจัดการที่มุ่งหวังให้เกิดสมดุลของระบบนิเวศน์ จึงมุ่งถึงการที่จะให้มนุษย์สามารถอาศัยและพึ่งพิงกับระบบนิเวศน์โดยไม่มีการทำลาย

ขณะที่ภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ จะมีภูมิปัญญาประเภทหนึ่งที่เรียกว่า Traditional Ecological Knowledge, TEK (ดูความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้าน ข้อ 2.1.1.1.3 ในบทที่ 2) ที่จัดเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่สัมพันธ์โดยตรงกับการจัดการ และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และ ยังหมายถึง รูปแบบความรู้ที่คนกลุ่มหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติได้จัดสร้างขึ้นเป็นระยะเวลาหลายชั่วคน รวมทั้งระบบการแบ่งหมวดหมู่จากการสังเกตสภาพแวดล้อมในท้องถิ่น และระบบการจัดการตนเองในการใช้ทรัพยากร

ดังนั้นป่าชุมชนและภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดโดยป่าชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดภูมิปัญญาชาวบ้าน ขณะที่ชุมชนก็ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน มีลักษณะพึ่งพาและเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

4.2.2 การวิเคราะห์กฎหมายเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯ ตามร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน

การวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนเพื่อการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้าน ฯ จะพิจารณาใน 4 ประเด็นหลัก คือ ทรัพยากรพันธุกรรม การถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน และ ผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม เช่นเดียวกับการวิเคราะห์กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา

การวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนที่ปัจจุบันมี 3 ฉบับ คือ ฉบับกรมป่าไม้ (ผ่านการพิจารณาจากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา) ฉบับพรรคความหวังใหม่ และ ฉบับ

ประชาชน ในเบื้องต้นพบว่ามีเฉพาะร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชนเท่านั้น ที่บัญญัติกล่าวถึง ความหลากหลายทางชีวภาพ และสิทธิชุมชน โดยให้ความหมายไว้ในมาตรา 4 วรรค 2 และ วรรค 9 ของร่างพระราชบัญญัติ

“ความหลากหลายทางชีวภาพ” หมายความว่า ทรัพยากรของชาติที่มีความสืบเนื่อง ความแตกต่าง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทั้งมวลในสิ่งมีชีวิต หรือ ระหว่างชนิดของสิ่งมีชีวิตหรือ ระหว่างชนิดของสิ่งมีชีวิต และสภาพสิ่งแวดล้อมทั้งที่อยู่บนบก ใต้ดิน ใต้น้ำ หรือในอากาศ

“สิทธิชุมชน” หมายความว่า สิทธิร่วมกันของสมาชิกชุมชนในการยึดถือปฏิบัติ ตามความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตที่สืบเนื่องต่อกันมาทั้งที่มีได้ตราไว้เป็นลายลักษณ์อักษร หรือตามกฎหมายเกณฑ์ที่ตราไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับการดูแลจัดการใช้ประโยชน์ และอนุรักษ์ทรัพยากร และเป็นสิทธิที่มีได้เป็นของรัฐหรือของปัจเจกบุคคลใด

หากพิจารณาความหมายของสิทธิชุมชน จะพบว่าเป็นการรับรองสิทธิของชุมชนในภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นผลพวงของความเชื่อ จารีตประเพณี วัฒนธรรม หรือ วิถีชีวิตที่สืบเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านาน ในชุมชนซึ่งส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นลายลักษณ์อักษร

สำหรับร่างพระราชบัญญัติฉบับอื่น ๆ มีขอบเขตที่แคบกว่ามากเพราะจำกัดสิทธิของชุมชนไว้เฉพาะ การจัดการไม้ และของป่าในเขตพื้นที่ป่าชุมชน

4.2.2.1 ทรัพยากรพันธุกรรม

ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน บัญญัติคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรม ตามความในมาตรา 31 วรรคแรก ที่บัญญัติว่า

มาตรา 31 ห้ามมิให้มีการเก็บรวบรวม ศึกษาวิจัยค้นคว้าเกี่ยวกับ ทรัพยากร และความหลากหลายทางชีวภาพที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ พืช หรือจุลชีพ ในเขตพื้นที่

ป่าชุมชน โดยบุคคลหรือส่วนราชการ หรือองค์กรของรัฐ หรือ องค์กรระหว่างประเทศ ไม่ว่าจะกระทำโดยตรง หรือโดยอ้อมผ่านตัวแทน ลูกจ้าง หรือ การร่วมลงทุน เว้นแต่ได้รับความเห็นชอบของคณะกรรมการป่าชุมชน"

การคุ้มครองตามมาตรา 31 จัดเป็นการคุ้มครองที่ห้ามเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมของชุมชน ซึ่งพิจารณาได้ว่า ชัดต่อมาตรา 15 วรรค 2 ของอนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพที่กำหนดให้ประเทศภาคีสถาตั้งเงื่อนไขเพื่อเอื้ออำนวยแก่ภาคีอื่น ๆ ในการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม แต่การคุ้มครองนี้มีข้อจำกัดเพราะกระทำได้เฉพาะในเขตป่าชุมชนตามที่ร่างพระราชบัญญัติกำหนดเขตป่าชุมชนเท่านั้น และถึงแม้จะกำหนดพื้นที่ป่าชุมชนไว้อย่างกว้างขวางในมาตรา 6 ของร่างพระราชบัญญัติก็ตาม ซึ่งตามความมาตรา 6 ได้กำหนดพื้นที่ป่าชุมชนไว้ว่า

มาตรา 6 "พื้นที่ป่าที่จะกำหนดให้เป็นเขตป่าชุมชนตามพระราชบัญญัติ ได้แก่ พื้นที่ป่าที่เป็นสาธารณสมบัติของแผ่นดินที่ประชาชนใช้ร่วมกัน หรือพื้นที่ป่าในเขตที่ดินรกร้างว่างเปล่าตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ หรือพื้นที่ป่าตามกฎหมายว่าด้วยป่าไม้หรือพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติตามกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนแห่งชาติ หรือพื้นที่ป่าในเขตอุทยานแห่งชาติ ตามกฎหมายว่าด้วยอุทยานแห่งชาติ หรือพื้นที่ป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือพื้นที่ป่าในเขตห้ามล่าสัตว์ป่าตามกฎหมายว่าด้วยป่าสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า หรือพื้นที่ป่าที่คณะรัฐมนตรีมีมติกำหนดให้ดูแลจัดการป่าชายเลน ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่เขตอนุรักษ์ เขตเศรษฐกิจ ก เขตเศรษฐกิจ ข ตลอดจนพื้นที่ที่อยู่ในที่จับสัตว์น้ำโดยห่างจากชายฝั่ง 3 กิโลเมตร หรือพื้นที่ป่าที่ทางราชการสงวนทางห้ามไว้ หรือพื้นที่ตามกฎหมายอื่นซึ่งชุมชน หรือหน่วยงานตามกฎหมายนั้นประสงค์ที่จะกำหนดให้เป็นเขตป่าชุมชน"

การกำหนดพื้นที่เขตป่าชุมชนไว้อย่างกว้างขวาง ก็มีใ้เชื่อว่าทุกชุมชนจะมีความพร้อมหรือขอให้พื้นที่ป่าทุกแห่งเป็นป่าชุมชนได้ ยังมีพื้นที่ป่าอีกจำนวนมากที่ร่างพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังคุ้มครองไม่ทั่วถึง ดังนั้นการคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรมทั้งประเทศตามร่างพระราชบัญญัติจึงกระทำไม่ได้และกระทำได้เพียงบางส่วนเท่านั้น

อนึ่ง ที่นับว่าเป็นส่วนที่ดีของร่างพระราชบัญญัติดังกล่าว คือ การเข้าถึง ทรัพยากรพันธุกรรม ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งคณะกรรมการฯ ชุดนี้มีผู้ทรงคุณวุฒิไม่น้อยกว่าสองคน (มาตรา 18 วรรคแรก) เป็นผู้กำหนดเงื่อนไขการเข้าถึง ทรัพยากรพันธุกรรมหากเห็นชอบ ซึ่งเป็นส่วนที่ดีที่ทำให้ชุมชนทราบเท่าทันกับความรู้ เทคนิค วิทยา หรือ เทคโนโลยีต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้ในการค้นคว้า วิจัย หรือเก็บตัวอย่างในทรัพยากร พันธุกรรม

ส่วนร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับอื่น ๆ กำหนดคุ้มครองทรัพยากร พันธุกรรม เฉพาะไม้ และ ของป่าในป่าชุมชน มิได้ครอบคลุมถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่ ครอบคลุมถึงพืช สัตว์ จุลชีพ หรือ ส่วนหนึ่งส่วนใดที่ได้จากสิ่งมีชีวิตเหล่านั้น เช่น มาตรา 17 ของร่างพระราชบัญญัติฯ ฉบับกรมป่าไม้ บัญญัติว่า

มาตรา 17 “ในป่าชุมชนทั้งสองประเภทตามมาตรา 5 ห้ามบุคคลใดเข้า ยึดถือครอบครองทำประโยชน์หรืออยู่อาศัยในที่ดิน ก่อสร้าง แฉ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหา ของป่า หรือกระทำด้วยประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าชุมชน ....”

มาตรา 12 ของร่างพระราชบัญญัติฯ ฉบับพรรคความหวังใหม่ บัญญัติว่า

มาตรา 12 “ในเขตป่าชุมชนห้ามมิให้บุคคลใดยึดถือครอบครองทำ ประโยชน์ หรืออยู่อาศัยในที่ดินก่อสร้าง แฉ้วถาง เผาป่า ทำไม้ เก็บหาของป่า หรือกระทำด้วย การประการใด ๆ อันเป็นการเสื่อมเสียแก่สภาพป่าชุมชน...”

ดังนั้นจากการวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนพบว่าร่างพระราช- บัญญัติฯ ฉบับประชาชนคุ้มครองทรัพยากรพันธุกรรม รวมถึงความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่ง จัดเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดภูมิปัญญาชาวบ้านในเขตป่าชุมชน ได้ผลกว่าร่างพระราชบัญญัติฉบับ อื่น ๆ และการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม มีหลักการซึ่งเหมือนกับร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญา

ของชุมชนของสหพันธรัฐมาเลเซีย ที่จะต้องได้รับความยินยอมและเห็นชอบจากชุมชนท้องถิ่นก่อน ดำเนินการเข้าถึงทรัพยากรเพียงแต่ร่างพระราชบัญญัติ ฯ ของสหพันธรัฐมาเลเซีย มีผลบังคับใช้ ทั่วประเทศ มิใช่เฉพาะในเขตพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งโดยเฉพาะ

4.2.2.2 การถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ร่างพระราชบัญญัติ ฉบับประชาชนมีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องการถ่ายทอดเทคโนโลยี หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ในความมาตรา 31 วรรคสองซึ่งเป็นผลเกี่ยวเนื่องจากการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมตามมาตรา 31 วรรคแรกที่ได้กล่าวมาแล้ว ความมาตรา 31 วรรคสอง บัญญัติว่า

“การกำหนดเงื่อนไขการให้ความเห็นชอบตามวรรคแรกให้คำนึงถึงองค์ความรู้ หรือ ภูมิปัญญาแห่งท้องถิ่น การถ่ายทอดความรู้ และเทคโนโลยี การอบรม ตลอดจน สิทธิประโยชน์ตอบสนองต่อชุมชนท้องถิ่นในเขตป่าชุมชนที่ใช้ประโยชน์จากการเก็บรวบรวมศึกษา วิจัยค้นคว้าทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพ”

ด้วยมาตรา 31 วรรคแรก ได้กำหนดการเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรม ให้ได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการป่าชุมชน และ เมื่อเข้าถึงทรัพยากรพันธุกรรมก็ส่งผลกระทบให้เข้าถึงเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้านด้วย ดังนั้น ความในมาตรา 32 วรรคสอง จึงให้อำนาจคณะกรรมการป่าชุมชนกำหนดเงื่อนไขโดยให้คำนึงถึงภูมิปัญญาแห่งท้องถิ่น และการถ่ายทอดเทคโนโลยี ซึ่งผลที่ได้รับคือเกิดการคุ้มครองการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับหนึ่ง ส่วนการคุ้มครองจะมีผลในระดับใดขึ้นอยู่กับคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งตามมาตรา 18 วรรคแรกให้ผู้ทรงคุณวุฒิไม่น้อยกว่าสองคนเป็นกรรมการด้วย ดังนั้น จึงแทบจะไม่มีปัญหาในการกำหนดเงื่อนไขดังกล่าว ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วคณะกรรมการ ฯ สามารถ สอบถาม ปรีกษา หรือขอความช่วยเหลือจากบุคคล หรือหน่วยงานเฉพาะ เช่น การถ่ายทอดความรู้ และการใช้สมุนไพร จากสถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข เป็นต้น

สำหรับ ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับอื่น ๆ ไม่มีบทบัญญัติที่กล่าวถึงการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ในเนื้อหาของร่างพระราชบัญญัติ ๑ แต่อย่างใด ดังนั้นร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน ฉบับประชาชน ฉบับเดียวที่มีหลักการคุ้มครองการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้านที่ตนได้สร้างสรรค์ขึ้น โดยการปกป้องชื่อเสียง หรือเกียรติคุณของผู้สร้างสรรค์อาจมาจากการกระทำในลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลอื่น เช่น การคัดแปลงตัดทอนงานให้เสียรูป หรือการที่บุคคลใดแอบอ้างว่าตนเป็นผู้สร้างสรรค์งาน ทั้ง ๆ ที่บุคคลนั้นมิใช่เป็นผู้สร้างสรรค์งานนั้น เป็นต้น หากการกระทำในลักษณะเช่นนั้นทำให้บุคคลผู้สร้างสรรค์งานเสียหายต่อชื่อเสียงเกียรติคุณ ผู้สร้างสรรค์ย่อมมีสิทธิตามที่กฎหมายให้อำนาจไว้ในการห้ามกระทำได้ดังกล่าว

4.2.2.3 ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน

ผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านในป่าชุมชน โดยสภาพของพื้นที่ที่ตั้งแล้วได้แก่ ชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชนทั้งนี้ไม่ต้องมีการการพิสูจน์ เพราะอาณาเขตของป่าชุมชนได้กำหนดความเป็นผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านไว้แล้ว ภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดในพื้นที่ใดชุมชนนั้นก็ย่อมเป็นผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านนั้น การเคลื่อนไหวสิทธิของชุมชนผ่านคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนจะกำหนดอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชนไว้โดยเฉพาะ การเคลื่อนไหวสิทธิของคณะกรรมการป่าชุมชนตามขอบเขตอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาชาวบ้านจะทำให้ทราบถึง การคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านหรือชุมชนเขตป่าชุมชนได้

การคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้านซึ่งในที่นี้ ก็คือ ชุมชนท้องถิ่น ซึ่งได้รับการคุ้มครองตามร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน (ฉบับประชาชน) มาตรา 31 วรรคสอง เช่นเดียวกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือภูมิปัญญาชาวบ้านที่ให้อำนาจคณะกรรมการชุมชนกำหนดเงื่อนไขคุ้มครองชุมชนได้เอง เงื่อนไขที่ให้คณะกรรมการ ๑ กำหนดได้คือ

1. ภูมิปัญญาแห่งท้องถิ่น (ภูมิปัญญาชาวบ้าน) ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าควรรูปถึง
ธรรมสิทธิ์¹⁰ ด้วย

2. การถ่ายทอดความรู้ และเทคโนโลยี
3. การอบรม
4. ผลประโยชน์ตอบแทนที่เหมาะสม ตามสัดส่วนจากการใช้ประโยชน์
ของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพ

การคุ้มครองผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน ตามความในร่างพระราช-
บัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน หากเปรียบเทียบกับโครงสร้างตามร่างพระราชบัญญัติสิทธิทาง
ปัญญาของชุมชนของสหพันธรัฐมาเลเซีย มีความเหมือนกันที่กำหนดให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ทรงสิทธิ
ในภูมิปัญญาชาวบ้าน แต่ต่างกัน คือ ชุมชนที่เกิดขึ้นเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นตามความเป็นจริง
ไม่จำเป็นต้องจดทะเบียนก็ได้ แต่ผ่านการพิสูจน์ว่าเป็นเจ้าของที่แท้จริงและชุมชนมีสิทธิดำเนินการ
ใด ๆ อย่างเป็นเจ้าของ เช่น การติดตามเอาคืนนวัตกรรมจากผู้ไม่ได้รับอนุญาตหรือการดำเนินการ
ฟ้องร้องในศาลยุติธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังคุ้มครองไปถึงบุคคลผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญา
ชาวบ้านด้วยหากสามารถสืบหาได้ ด้วยการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน

ดังนั้นร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนคุ้มครองผู้ทรงสิทธิ
ในภูมิปัญญาชาวบ้าน คือ ชุมชนในเขตป่าชุมชนได้ในรูปข้อตกลงร่วมกันของชุมชนกับผู้ขอใช้ประโยชน์
ขณะที่ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับอื่น ๆ มิได้บัญญัติในเรื่องนี้ไว้แต่ประการใด

4.2.2.4 ผลกระทบที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม

¹⁰ ไชยยศ เหมะรัชตะ, กฎหมายทรัพย์สินทางปัญญา (พื้นฐานความรู้ทั่วไป) พิมพ์ครั้งที่ 2,
(กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2540) หน้า 59 ได้สรุปคำนิยามของ "ธรรมสิทธิ์" หมายถึง
สิทธิของผู้สร้างสรรค์ในการที่จะปกป้องชื่อเสียงเกียรติคุณอันเนื่องมาจากการงานที่ตนได้สร้างสรรค์ขึ้น
โดยการปกป้องชื่อเสียงหรือเกียรติคุณของผู้สร้างสรรค์อาจมาจากการกระทำในลักษณะต่าง ๆ ของ
บุคคลอื่น เช่น การดัดแปลง ตัดทอนงานให้เล็กรูป หรือการที่บุคคลใดแอบอ้างว่าตนเป็นผู้สร้างสรรค์
งานทั้ง ๆ ที่บุคคลนั้นมิใช่เป็นผู้สร้างสรรค์งานนั้น เป็นต้น หากการกระทำในลักษณะเช่นนั้นทำให้
บุคคลผู้สร้างสรรค์งานเสียหายต่อชื่อเสียง เกียรติคุณ ผู้สร้างสรรค์ย่อมมีสิทธิตามที่กฎหมายให้อำนาจ
ไว้ในการห้ามกระทำดังกล่าว

การคุ้มครองผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม เมื่อพิจารณาจากร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน พบว่าได้รับการคุ้มครองตามมาตรา 31 วรรคสองเช่นเดียวกัน ถึงแม้จะไม่ได้กำหนดคุ้มครองโดยตรงก็พิจารณาได้จากความในตอนที่ ๓ มาตรา 31 วรรคสอง ที่บัญญัติไว้ว่า

“... การใช้ประโยชน์จากการเก็บ รวบรวม ถิ่นชีววิจัย ค้นคว้าทรัพยากร และความหลากหลายทางชีวภาพในเขตชุมชนดังกล่าว”

จากความในมาตรา 31 วรรคสองตอนท้ายจะพิจารณาได้ว่า รวมถึงผลิตภัณฑ์ที่ได้จากทรัพยากรพันธุกรรมและเทคโนโลยีด้วย ดังนั้นผลิตภัณฑ์ดังกล่าวก็ได้รับการคุ้มครองจากเงื่อนไขของคณะกรรมการฯ เช่นเดียวกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีดั้งเดิม หรือภูมิปัญญาชาวบ้านและผู้ทรงสิทธิในภูมิปัญญาชาวบ้าน สำหรับเงื่อนไขที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ ก็คือ การแบ่งปันผลประโยชน์จากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์และการถ่ายทอดเทคโนโลยีในการผลิตตลอดจน สิทธิในทรัพย์สินทางปัญญา

หากเปรียบเทียบกับร่างพระราชบัญญัติสิทธิทางปัญญาของชุมชนของ สหพันธรัฐมาเลเซีย จะมีชัดเจนกว่าในส่วนการแบ่งปันผลตอบแทนต้องไม่น้อยกว่าอัตราที่กฎหมายกำหนด และกำหนดผลในทางละเมิดของบุคคลอื่นที่ชุมชนจะติดตามเอาผลิตภัณฑ์คืนและบังคับให้จ่ายส่วนแบ่งผลตอบแทนจากการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม เท่านั้น

สำหรับร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับอื่น ๆ ไม่มีบทบัญญัติที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองผลิตภัณฑ์ที่ได้จากเทคโนโลยีและทรัพยากรพันธุกรรม

ดังนั้นหลังจากการวิเคราะห์ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนทั้ง 3 ฉบับ คือ ฉบับกรมป่าไม้ ฉบับพรรคความหวังใหม่ และฉบับประชาชนพบว่าร่างพระราชบัญญัติฯ ฉบับประชาชนสามารถบังคับใช้คุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพได้โดย

คุ้มครองในรูปข้อกำหนดเงื่อนไขของคณะกรรมการป่าชุมชน แต่มีข้อจำกัดที่คุ้มครองเฉพาะชุมชนในพื้นที่ป่าชุมชนเท่านั้น

4.3 การคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพตามระเบียบว่าด้วยการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ

“การคุ้มครองตามกลไกการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพนี้ ส่วนใหญ่เป็นไปตามหลักการที่วางไว้ในอนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อที่จะควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ และวางกลไกให้มีการแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างนักวิจัยหรือ/บริษัท กับ ประเทศ/ชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรชีวภาพนั้น”¹¹

“ประเทศที่มีระเบียบดังกล่าวบังคับใช้แล้ว เช่น กลุ่ม “Andean Pact” นอกเหนือจากนี้ยังมีประเทศต่างๆ อีกมากกว่า 15 ประเทศที่กำลังดำเนินการนโยบายเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ”¹²

การคุ้มครองการ “เข้าถึง” ทรัพยากรชีวภาพ ถือเป็นบรรทัดฐานและเป็นกติกาก่อนที่เข็มน็อยอมรับกันทั่วไปแม้ในหมู่ประเทศอุตสาหกรรมเอง ดังที่ธนาคารโลกเองได้เคยจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อหาสู่ทางความร่วมมือในเรื่องดังกล่าวระหว่างบริษัทขนาดใหญ่และประเทศกำลังพัฒนา รัฐบาลสหรัฐอเมริกา แม้จะมีท่าทีไม่เห็นด้วยต่อกระบวนการร่างกฎหมายคุ้มครองสิทธิชุมชนและสิทธิภูมิปัญญาท้องถิ่นในประเทศโลกที่สาม แต่ก็ได้คัดค้านอย่างใดต่อการพัฒนากฎหมายหรือระเบียบควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพของประเทศต่าง ๆ ¹³

¹¹ วิชญ์ เลียนจรรย์, “การเรียกร้องสิทธิของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับทรัพยากรชีวภาพในระดับสากล”, ในสารคดีแห่งสิทธิชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาชาวบ้าน, เอกสารประกอบการสัมมนาเวทีไทย ร่วมปกป้องพื้นฟูทรัพยากรชีวภาพและสิทธิภูมิปัญญาไทย 29 พฤศจิกายน 2540 ณ อาคารสถาบัน 3 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 41.

¹² เรื่องเดียวกัน

¹³ เรื่องเดียวกัน

“รายชื่อประเทศต่าง ๆ ที่กำลังดำเนินการร่างกฎหมายและแนวทางการควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพเช่น อาร์เจนตินา โมลิเวีย บราซิล โคลอมเบีย คอสตาริกา เอกวาดอร์ เอธิโอเปีย อินเดีย อินโดนีเซีย เม็กซิโก ปาปัวนิวกินี แอฟริกาใต้ แทนซาเนีย ไทย เวเนซุเอลา และเวียดนาม”¹⁴

สำหรับประเทศไทยได้จัดทำระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชีวภาพ พ.ศ. 2540 เพื่อรองรับนโยบายดังกล่าว ตามระเบียบฯ นี้ จะมีจัดตั้งองค์กร 2 อย่าง คือ คณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพและ ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ

คณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพมีอำนาจหน้าที่หลายประการ ส่วนที่เกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพมีหน้าที่กำหนดระเบียบ หลักเกณฑ์ วิธีการ แนวทาง และข้อตกลงรวมทั้งทำที่และกลยุทธในการเจรจาเพื่อต่อรองเงื่อนไขในการเข้าถึงและการนำทรัพยากรชีวภาพไปใช้ประโยชน์ และการถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องของหน่วยงาน หรือองค์กรต่าง ๆ ของต่างประเทศและองค์กรระหว่างประเทศให้เป็นอย่างเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุด

ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นหน่วยงานภายในสำนักพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดลอม ทำหน้าที่เป็นสำนักงานเลขานุการของคณะกรรมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ความหลากหลายทางชีวภาพ ในส่วนที่เกี่ยวกับการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ มีหน้าที่ประสานงานและดำเนินการร่วมกับหน่วยราชการในการเจรจาเพื่อต่อรองเงื่อนไขในการเข้าถึงและนำทรัพยากรชีวภาพไปใช้ประโยชน์ และถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับหน่วยงานหรือองค์กรต่าง ๆ ของต่างประเทศ และองค์กรระหว่างประเทศให้เป็นไปอย่างยุติธรรมและเหมาะสม รวมทั้งจัดทำและลงนามในข้อตกลงหรือสัญญาตามเงื่อนไขที่ได้ตกลงดังกล่าวในฐานะผู้แทนประเทศ

¹⁴ เรื่องเดียวกัน

ในส่วนหลักเกณฑ์ เงื่อนไข และวิธีการขอรับอนุญาตเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ ในปัจจุบันกำลังอยู่ในการดำเนินการของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามมีร่างหลักเกณฑ์ เงื่อนไข และวิธีการขอรับอนุญาตเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ ที่มีเนื้อหาขอบเขตและรายละเอียด ดังนี้¹⁵

(1) ผู้มีสิทธิได้รับการอนุญาตเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพ

- จะต้องเป็นบริษัท มูลนิธิ สหกรณ์ สถาบัน องค์กร หรือหน่วยงานของรัฐ ที่เป็นภาคีสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายว่าด้วยกรณีนั้น
- หากจะดำเนินการขอรับอนุญาตก่อนจัดตั้งเป็นบริษัท มูลนิธิ สหกรณ์ หรือก่อนที่สถาบัน องค์กรหรือหน่วยงานของรัฐที่เป็นภาคีจะให้คำรับรองให้กระทำตามหลักเกณฑ์ เงื่อนไข วิธีการ และแบบที่หัวหน้าองค์กรระดับชาติกำหนด

(2) ทรัพยากรชีวภาพที่อนุญาตให้ใช้ได้

- ทรัพยากรชีวภาพที่คณะกรรมการจะพึงให้อนุญาตเข้าถึงและส่งออก ได้นั้นให้รวมถึงทรัพยากรชีวภาพที่ไม่มีกฎหมายอื่นให้การคุ้มครองไว้ด้วย
- ให้คณะกรรมการมีอำนาจประกาศกำหนดชนิดหรือประเภทของทรัพยากรชีวภาพที่ไม่ต้องขออนุญาตเข้าถึงและส่งออกได้โดยจะกำหนดเงื่อนไขในการไม่ต้องขออนุญาตไว้ด้วยก็ได้ และจะแก้ไขเพิ่มเติมหรือยกเลิกเงื่อนไขดังกล่าวในเวลาใดก็ได้
- ในกรณีที่คณะกรรมการพิจารณาเห็นว่าทรัพยากรชีวภาพใดที่ได้ประกาศไม่ต้องขออนุญาตเข้าถึงและส่งออกข้างต้นมีความจำเป็นที่จะต้องขออนุญาตแล้ว ให้คณะกรรมการมีอำนาจประกาศงดการไม่ต้องขออนุญาตนั้นไว้ชั่วคราวหรือเป็นการถาวรก็ได้

¹⁵ สุทัศน์ ศรีวัฒนพงศ์, "ทรัพยากรชีวภาพ - แง่คิดเชิงเศรษฐกิจและการเข้าถึง," เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ 16-18 สิงหาคม 2538, ณ โรงแรมอมารี ประตูน้ํา กรุงเทพมหานคร, (เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่)

(3) ผู้มีสิทธิได้รับอนุญาตเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพจะต้องยื่นคำขอ อนุญาต ต่อองค์การระดับชาติตามหลักเกณฑ์ เงื่อนไข วิธีการ และแบบที่หัวหน้าองค์การระดับชาติ กำหนดพร้อมด้วยข้อเสนอโครงการ พร้อมทั้งเอกสารสนับสนุนบุคคล และเอกสารอื่นที่สำคัญ

(4) หลักเกณฑ์การพิจารณาข้อเสนอโครงการที่จะได้รับอนุญาตเข้าถึงและส่งออก ทรัพยากรชีวภาพ

ข้อเสนอเกี่ยวกับการเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพที่คณะกรรมการฯ จะให้อนุญาตเข้าถึงและส่งออกได้ต้องเป็นข้อเสนอที่มีความหลากหลายในด้านเทคโนโลยี การพัฒนา เศรษฐกิจ และมีความเป็นธรรมในการแบ่งปันผลประโยชน์

ทั้งนี้ให้พิจารณาถึง

- ประเภทและปริมาณทรัพยากรชีวภาพที่ต้องการ
- พื้นที่เป้าหมายที่จะเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพที่ต้องการ
- วิธีการหรือเทคโนโลยีในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพที่ต้องการ
- ผู้ร่วมงานท้องถิ่นที่จะร่วมในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ
- เงินทุนในการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ
- วัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรชีวภาพทั้งในปัจจุบันและในอนาคต
- การดำเนินการตามเงื่อนไขเมื่อได้รับอนุญาต
- ข้อจำกัดในการใช้ประโยชน์
- ข้อเสนอการแบ่งปันผลประโยชน์
- หลักเกณฑ์อื่นที่คณะกรรมการเห็นว่าจำเป็นและเหมาะสม

(5) ระยะเวลาในการพิจารณาข้อเสนอโครงการ

องค์กรระดับชาติจะพิจารณาคำขอรับอนุญาตเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพให้แล้วเสร็จภายใน 60 วันทำการ และให้องค์กรระดับชาติมีอำนาจเรียกผู้ขอรับอนุญาตมาชี้แจงคำและข้อเสนอเกี่ยวกับการเข้าถึงและการส่งออกทรัพยากรชีวภาพ และเรียกเอกสารเพิ่มเติมข้อมูลให้ครบถ้วน เมื่อองค์กรระดับชาติ และคณะกรรมการควบคุมการเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพ มีมติให้ความเห็นชอบให้แจ้งให้ผู้รับการอนุญาตทราบภายใน 7 วันทำการ

(6) ดำเนินการทำสัญญาระหว่างองค์กรระดับชาติ และผู้ขอรับการอนุญาตให้แล้วเสร็จภายใน 7 วัน

(7) ให้องค์กรระดับชาติเรียกเก็บเงินค่าชดเชยที่จะต้องวางเป็นประกันล่วงหน้าว่าจะไม่ทำให้เกิดการสูญเสียและเสื่อมโทรมของทรัพยากรชีวภาพที่ขอใช้ให้มัน ๆ พร้อมทั้งค่าธรรมเนียมในการขอรับอนุญาตตามที่หัวหน้าองค์กรระดับชาติกำหนดก่อนได้รับใบอนุญาต

(8) ใบอนุญาตเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพนี้ให้มีอายุไม่เกิน 1 ปี การต่ออายุใบอนุญาต และการสั่งพัก หรือเพิกถอนการอนุญาตในการที่ผู้รับอนุญาตไม่ปฏิบัติตามสัญญานั้นให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์เงื่อนไขและวิธีการที่หัวหน้าองค์กรระดับชาติกำหนด

เมื่อวิเคราะห์ร่างหลักเกณฑ์ เงื่อนไข และวิธีการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ ตามข้อ 4 เรื่อง หลักเกณฑ์การพิจารณาข้อเสนอโครงการที่จะรับอนุญาตเข้าถึงและส่งออกทรัพยากรชีวภาพนั้น พบว่าเป็นการตัดสินใจของรัฐ คือ ส่วนกลางฝ่ายเดียว ยังขาดการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น หรือผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้าน ที่จะร่วมตัดสินใจในฐานะเจ้าของภูมิปัญญาชาวบ้าน ชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ สํารวจ วิจัย ทรัพยากรพันธุกรรม หรือ ความหลากหลายทางชีวภาพไม่สามารถกำหนดหลักเกณฑ์ เงื่อนไขในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพันธุกรรม เทคโนโลยีท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้ทรงภูมิปัญญาไม่ได้รับการยอมรับจากผู้เข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ เพราะไม่ต้องขอความยินยอมหรือเห็นชอบจากผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมทั้งไม่ได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรมเพราะผล

ประโยชน์ที่ได้รับอยู่ในนามของรัฐ ซึ่งไม่มีกฎหมายใดที่กำหนดให้แบ่งปันผลประโยชน์ให้แก่ชุมชนท้องถิ่น หรือผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้าน ร่างหลักเกณฑ์ เงื่อนไข และวิธีการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพดังกล่าวจึงเป็นหลักการที่ถือว่าทรัพยากรทั้งหมดเป็นของรัฐ รัฐเป็นผู้ตัดสินใจฝ่ายเดียว ซึ่งตรงกันข้ามกับหลักการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านฯ ที่ยอมรับและเคารพในสิทธิของผู้ทรงภูมิปัญญาในการตัดสินใจในภูมิปัญญาของตนได้

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ร่างหลักเกณฑ์ เงื่อนไข และวิธีการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพไม่ได้คุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้าน การคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านฯ จะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อเกิดการยอมรับให้ชุมชนท้องถิ่น หรือ ผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้านมีส่วนร่วมในการตัดสินใจหลักเกณฑ์ของตน เงื่อนไข และวิธีการเข้าถึงทรัพยากรชีวภาพ และภูมิปัญญาชาวบ้านของตน ซึ่งเป็นการยอมรับเคารพ สิทธิของผู้ทรงภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งถือเป็นเป้าหมายหลักของการคุ้มครองภูมิปัญญาชาวบ้านว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย